

Louis Cohen
Lawrence Manion

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ
ΕΠΙΣΤΗΡΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι **εξελιξεις** στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών τα τελευταία χρόνια συνοδεύονται από μία αυξανόμενη **συνειδητοποίηση** των ζητημάτων δεοντολογίας που **υπεισέρονται** στην εργασία των κοινωνικών ερευνητών και της αναγκαιότητας να τηρούνται εκ μέρους τους οι υποχρεώσεις που έχουν αναληφθεί ή επηρεάζονται από τις έρευνες τους. Αυτή η συνειδητοποίηση, που **εστιάζεται** κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, στο περιεχόμενο και τις μεθόδους της έρευνας, **στο** βαθμό που αφορά τους συμμετέχοντες, αντανακλάται **στο** μέγεθος της σχετικής βιβλιογραφίας και στην εμφάνιση κανόνων ερευνητικής πρακτικής, που διαμορφώνονται από διάφορες υπηρεσίες και επαγγελματικές ενώσεις. Τα θέματα **δεοντολογίας** που **αντιμετωπίζονται** στην εκπαιδευτική έρευνα, ειδικότερα, μπορεί να είναι ιδιαίτερα σύνθετα και λεπτά και μπορούν συχνά να βάλουν τους ερευνητές σε ηθικά δυσχερή θέση, που πολλές φορές μπορεί να εμφανίζεται αδιέξοδη. Ένα τέτοιο δίλημμα είναι αυτό που απαιτεί από τους ερευνητές να ισορροπούν μεταξύ αφενός των απαιτήσεων τις οποίες επιφορτίζονται ως επαγγελματίες **επιστήμονες** που έχουν ως **στόχο** την αναζήτηση της αλήθειας και αφετέρου των δικαιωμάτων και αξιών των υποκειμένων που εν δυνάμει απειλούνται από την έρευνα. Αυτό είναι γνωστό ως "αναλογία **κόστους-οφέλους**", η ουσία της οποίας περιγράφεται στον Πίνακα 16.1¹ και είναι

1. Για παράδειγμα, American Psychological Association (1982), American Sociological Association (1971), British Sociological Association (1982), Social Research Association (1986) και British Educational Research Association (1989). Παρόμοιες **εξελιξεις** μπορεί να βρεθούν σε άλλους τομείς. Για μία εξέταση των **βασικών δεοντολογικών** ζητημάτων στην **ιατρική**, τις επιχειρήσεις και τη δημοσιογραφία, **μαζί** με **ανασκοπήσεις κοινών** δεοντολογικών **ζητημάτων** για όλους αυτούς τους τομείς, βλ. *Ethics and Social Concern*, ed. Anthony Serafini (Paragon House, New York, 1989). Το βιβλίο **περιέχει** επίσης περιγραφή των κύριων **ηθικών θεωριών** από το Σωκράτη έως τον R.M. Hare.
2. Frankfort-Nachmias, C. and Nachmias, D., *Research Methods in the Social Sciences* (Edward Arnold, London, 1992).

μία έννοια στην οποία επιστρέφουμε πω κάτω στο ίδιο κεφάλαιο, όταν αναλύουμε πώς εγείρονται διλήμματα δεοντολογίας από διάφορες πηγές έντασης. Αυτό αποτελεί ένα ιδιαίτερας ακανθώδες δίλημμα, επειδή, όπως σημειώνουν ο Aronson και οι συνεργάτες του³, δεν μπορεί να το υπερβεί κανείς ούτε **κάνοντας** δηλώσεις για το απαράβατο της ανθρώπινης **αξιόπρέπειας** **ουτε** διακηρύσσοντας την πίστη του στο όνομα της επιστήμης. Τα περισσότερα έγκυρα εγχειρίδια για τη δεοντολογία της κοινωνικής έρευνας θα συμβούλευαν σ' αυτή την **περίπτωση** τους ερευνητές να **προχωρήσουν** χωρίς να απειλούν την αξιοπιστία της έρευνας όσο είναι **αυτό** δυνατό. Η συμβατική διατύπωση αυτού του είδους είναι **άξια θαυμασμού**, αλλά τα προβλήματα για τους ερευνητές πολλαπλασιάζονται **υπερβολικά** όταν εφαρμόζεται αυτή η αρχή: όταν κινούνται από το γενικό στο **ειδικό**, από το αφηρημένο στο **συγκεκριμένο**. Κάθε ερευνητική εργασία είναι διαφορετική και οι ερευνητές είναι δυνατό να διαπιστώσουν ότι σε μία **περίπτωση** η εργασία τους προχωράει ομαλά χωρίς τη λερναία ύδρα των δεοντολογικών ανησυχιών. Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να αντιληφθούν, ξαφνικά και χωρίς προηγούμενη ένδειξη, ότι βρίσκονται στη μέση ενός δεοντολογικού ναρκοπέδιου και ότι τα προβλήματα τεχνικής και διοικητικής φύσεως που θα περίμενε κανείς στη διαδικασία της εκπαιδευτικής έρευνας γίνονται πιο πολύπλοκα από απρόβλεπτα ηθικής φύσεως ερωτήματα.

Τα δεοντολογικά ζητήματα πηγάζουν από τα είδη των προβλημάτων που ερευνώνται από τους κοινωνικούς επιστήμονες και από τις μεθόδους που χρησιμοποιούν αυτοί για να εξασφαλίσουν αξιόπιστα και έγκυρα δεδομένα. Θεωρητικά τουλάχιστον, αυτό σημαίνει ότι κάθε στάδιο στη διαδικασία της έρευνας μπορεί να είναι μία πιθανή πηγή δεοντολογικών προβλημάτων. Αυτά μπορεί να προέρχονται από τη φύση του ερευνητικού προγράμματος (διαφορές στην ευφυΐα, για παράδειγμα), το πλαίσιο της έρευνας (κρηπητήριο ανηλίκων), τις διαδικασίες που θα υιοθετηθούν (που παράγουν υψηλά επίπεδα άγχους), τις μεθόδους συλλογής δεδομένων (συγκαλυμμένη παρατήρηση), τη φύση των συμμετεχόντων (συναισθηματικά διαταραγμένοι έφηβοι), το είδος των στοιχείων που συλλέγονται (πολύ προσωπικές πληροφορίες) και από το τι θα γίνει με τα δεδομένα (δημοσίευση κατά τρόπο που προκαλεί ενόχληση στους συμμετέχοντες).

Οι **αρχικές** **μάς** παρατηρήσεις φαίνεται να δείχνουν ότι το θέμα της **δεοντολογίας** στην κοινωνική έρευνα είναι ευρύ και απαιτητικό. Χρειάζεται

3. Aronson, E., Ellsworth, P.C., Carlsmith, J.M. and Gonzalez, M.H., *Methods of Research in Social Psychology* (McGraw-Hill, New York, 1990).

Πίνακας 16.1: Η αναλογία κόστους-οφέλους

Η αναλογία **κόστους-οφέλους** είναι μία **βασική** έννοια που εκφράζει το **κύριο** δεοντολογικό δίλημμα στην κοινωνική έρευνα. Στον προγραμματισμό της προτεινόμενης έρευνας, οι **κοινωνικοί** επιστήμονες πρέπει να υπολογίσουν τα πιθανά κοινωνικά οφέλη του **εγχειρήματός** τους απέναντι στο προσωπικό κόστος των ατόμων που συμμετέχουν. Τα πιθανά οφέλη από την έρευνα μπορεί να είναι χρήσιμες ανακαλύψεις, που οδηγούν σε σημαντικές προόδους στη **θεωρητική και εφαρμοσμένη** γνώση. Η αποτυχία της έρευνας μπορεί να **κοστίζει στην κοινωνία** τα πλεονεκτήματα των ανακαλύψεων της έρευνας και, τέλος, την ευκαιρία να βελτιωθεί ή **ανθρώπινη** ζωή. Το **κόστος** για τους συμμετέχοντες μπορεί να περιλαμβάνει την προσβολή της **αξιοπρέπειας, την** ενόχληση, την απώλεια της **πίστης** στις **κοινωνικές σχέσεις**, την απώλεια της αυτονομίας και του **αυτοκαθορισμού και** τη μειωμένη **αυτοεκτίμηση**. Από την **άλλη μεριά**, τα οφέλη για τους συμμετέχοντες μπορούν να πάρουν τη μορφή της **ικανοποίησης** για τη συμβολή τους στην επιστήμη και της **αυξημένης** προσωπικής κατανόησης του εξεταζόμενου πεδίου της έρευνας. Η **διαδικασία** της εξισορρόπησης του οφέλους **έναντι** του πιθανού κόστους είναι κυρίως **υποκειμενική** και καθόλου εύκολη. Δεν υπάρχει **τίποτε** απόλυτο και οι ερευνητές πρέπει να πάρουν αποφάσεις για το περιεχόμενο της έρευνας και τις **διαδικασίες** σε συνάρτηση με επαγγελματικές και **προσωπικές** αξίες. Αυτή η **αναλογία κόστους-οφέλους** είναι το βασικό δίλημμα που αφορά ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικής έρευνας.

Πηγή: Προσαρμοσμένο από Frankfort-Nachmias and Nachmias, 1992

σ' αυτό το κεφάλαιο να παρουσιάσουμε μία σύνοψη των **βασικών** ζητημάτων που μπορεί να αντιμετωπίσουν οι ερευνητές **σ'** αυτό το πεδίο. Παρ' όλο που στη συνέχεια παρέχεται καθοδήγηση και άφθονες **συμβουλές**, οι οποίες αντλούνται από την εργασία έμπειρων ερευνητών και από **μία** μεγάλη έκταση εμπειρικών μελετών, δεν έχουμε την πρόθεση να **δώσουμε** έτοιμες συνταγές. Όπως προτείναμε στο αρχικό σχόλιο, **κάθε** έρευνα είναι ένα γεγονός **sui generis** και οι ενέργειες των ερευνητών δεν μπορούν, και βεβαίως δε θα έπρεπε, να **συμπειστούν** από ένα **προαφροσύτσιο σύστημα** δεοντολογίας. Όταν πρόκειται για την επίλυση ενός ειδικού ηθικού προβλήματος, η κάθε περίπτωση συχνά προσφέρει ένα ολόκληρο φάσμα

δυνατοτήτων. Στη συνέχεια, καταφεύγουμε ως ένα βαθμό σε επαναδιαπίπωση γεγονότων χωρίς, ελπίζουμε, να επαναλαμβανόμαστε. Αυτό έχει πλεονεκτήματα, μια και μερικές από τις ιδέες που αναλύονται είναι πολύπλευρες και η επανεμφάνισή τους σε διαφορετικά πλαίσια μπορεί να βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση.

Τελειώνουμε αυτά τα προκαταρκτικά σχόλια με αναφορά στην εργασία των Hammersley και Atkinson⁴. Όταν γράφουν για το πρόβλημα της πρόσβασης σε μία κατάσταση με σκοπό τη διενέργεια εθνογραφικής έρευνας, υποστηρίζουν ότι απαιτείται χρήση των διαπροσωπικών πηγών και στρατηγικών, που όλοι αναπτύσσουμε στην καθημερινή μας ζωή. Το ίδιο συμβαίνει και σε ολόκληρο το πεδίο της εκπαιδευτικής έρευνας. Ο John Dewey, ο Αμερικανός φιλόσοφος και παιδαγωγός, είτε κάποτε ότι η εκπαίδευση είναι μία κοινωνική διαδικασία και ότι το ίδιο είναι η έρευνα για θέματα εκπαίδευσης. Και αυτή απαιτεί διαπροσωπικές ικανότητες υψηλού επιπέδου, που υποστηρίζονται από ανθρωπιστικές προσωπικές και επαγγελματικές αξίες οι οποίες βασίζονται σε κοινή κουλτούρα, ώστε οι ερευνητές να μπορούν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις δεοντολογικές προκλήσεις της ερευνητικής περιπέτειας. Σ' αυτή την περίπτωση, η εμπειρία είναι καλός δάσκαλος (μία ακόμα άποψη του Dewey) και οι ερευνητές θα αναπτύξουν μετά από προσεκτική παρατήρηση μία ενορατική ικανότητα να διακρίνουν τι μπορεί να λειτουργήσει και τι όχι, τι είναι κατάλληλο και τι όχι. Μ' αυτόν τον τρόπο, θα καταστούν ικανοί να δώσουν το σωστό τόνο και, αν δεν το καταφέρουν αυτό, και οι απλούστερες ερευνητικές διαδικασίες θα κάνουν τα υποκείμενα να αισθάνονται άβολα ή αποξενωμένα.

Απ' όσα είπαμε ως εδώ, ελπίζουμε ότι θα φανούμε χρήσιμοι για την παροχή πληροφοριών περισσότερο, παρά ως θεωρητικοί ρυθμιστές, και ότι η συμβολή μας θα σηματοδοτήσει αυτό που για πολλούς αναγνώστες είναι *terra incognita*. Με αυτό το πνεύμα ανασκοπούμε τα προβλήματα της πρόσβασης στο ερευνητικό σκηνικό, τη φύση της δεοντολογίας στην κοινωνική έρευνα γενικώς, τις πηγές έντασης στη δεοντολογική αντιπαράθεση, τα προβλήματα και τα διλήμματα που αντιμετωπίζει ο ερευνητής, τα οποία συμπεριλαμβάνουν ζητήματα που αφορούν την προσωπική ζωή, την ανωνυμία, την εμπιστευτικότητα, την προδοσία και την απάτη. Επίσης, τα δεοντολογικά προβλήματα που συνδέονται με συγκεκριμένες ερευνητικές

4. Hammersley, M. and Atkinson, R., *Ethnography: Principles and Practice* (Routledge, London, πρώτη έκδοση το 1983, ανατύπωση το 1991).

μεθόδους, τη **δεοντολογία κατά** την αξιολόγηση των **εκπαιδευτικών**, τους κανονισμούς που επηρεάζουν την έρευνα και, τέλος, τους **προσωπικούς** ηθικούς κώδικες πρακτικής. Πριν **απ'** αυτό, **πάντως**, **εξετάζουμε** μία άλλη βασική **έννοια**, η οποία, μαζί με την **αναλογίακόστους-οφέλους**, συμβάλλει στη θεμελίωση της **δεοντολογικής** διαδικασίας, αυτήν της **συνειδητής συναίνεσης**.

ΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ

Μεγάλο μέρος της κοινωνικής έρευνας απαιτεί την **εξασφάλιση** της συναίνεσης και της συνεργασίας των ατόμων που θα βοηθήσουν στην έρευνα, και άλλων σημαντικών ατόμων, σε οργανισμούς και **ιδρύματα**, που παρέχουν διευκολύνσεις για τη διεξαγωγή της έρευνας. Σε ορισμένους πολιτισμούς η συνειδητή συναίνεση είναι απόλυτα αναγκαία όταν οι συμμετέχοντες εκτίθενται σε σημαντικούς κινδύνους ή καλούνται να απεμπολήσουν προσωπικά δικαιώματα. **Γράφοντας** για την κατάσταση στις **ΗΠΑ**, για παράδειγμα, οι **Frankfort-Nachmias** και **Nachmias** λένε:

Όταν οι συμμετέχοντες στην έρευνα πρόκειται να εκτεθούν σε πόνο, φυσικό ή συναισθηματικό τραυματισμό, σε απειλή της προσωπικής τους ησυχίας, σε φυσικό ή ψυχολογικό άγχος, ή όταν καλούνται να χάσουν την αυτονομία τους παροδικά (**όπως**, για παράδειγμα, σε έρευνα φαρμάκων), η συνειδητή συναίνεση πρέπει να είναι πλήρως εγγυημένη. Οι συμμετέχοντες πρέπει να ξέρουν ότι η συμμετοχή τους είναι εθελοντική σε κάθε περίπτωση και πρέπει να λάβουν λεπτομερή εξήγηση εκ των προτέρων για τα οφέλη, τα δικαιώματα, τις ζημιές και τους κινδύνους που συνδέονται με τη συμμετοχή τους στο ερευνητικό πρόγραμμα.

(Frankfort-Nachmias and **Nachmias**, 1992)

Η αρχή της συνειδητής συναίνεσης βασίζεται στο δικαίωμα του ατόμου στην ελευθερία και την αυτοδιάθεση του. Το να είναι κανείς ελεύθερος ταυτίζεται με **το** να ζει σε μία δημοκρατία, και, όταν τίθενται απαγορεύσεις και περιορισμοί στην ελευθερία, αυτοί πρέπει να γίνονται δικαιολογημένα και κατόπιν συναίνεσως, ακόμα και σε ερευνητικές διαδικασίες. Η συναίνεση λοιπόν προστατεύει και σέβεται το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και τοποθετεί μέρος της ευθύνης στον συμμετέχοντα, εάν κάτι δεν πάει καλά στην έρευνα. Μία άλλη πτυχή του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης είναι ότι το υποκείμενο έχει το δικαίωμα να αρνηθεί τη συμμετοχή ή να αποσυρθεί μετά την έναρξη της έρευνας (βλ. Frankfort-Nachmias and

Πίνακας 16.2: Κατευθυντήριες γραμμές για εύλογη **συνείδηση** συναίνεσης σε λογικά πλαίσια

1. Μία καλή **εξήγηση** των διαδικασιών που θα ακολουθηθούν και των σκοπών τους.
2. Μία περιγραφή της ταλαιπωρίας και **του** κίνδυνου που μπορεί λογικά να αναμένεται.
3. Μία περιγραφή των **ωφελημάτων** που μπορεί **λογικά** να αναμένονται.
4. Αποκάλυψη των κατάλληλων εναλλακτικών **διαδικασιών** που θα **μπορούσαν** να ωφελήσουν τους συμμετέχοντες.
5. **Μία** προσφορά για απάντηση ερωτημάτων σχετικά με τις διαδικασίες.
6. Ενημέρωση ότι το άτομο είναι ελεύθερο να αποσύρει **τη** συναίνεση του και να διακόψει τη συμμετοχή του στο πρόγραμμα ανά πάσα στιγμή, χωρίς καμία επίπτωση.

Πηγή: **Institutional** Guide to DHEW Policy, 1971

Nachmias, 1992). Έτσι, η συνειδητή συναίνεση εμπεριέχει και τη συνειδητή άρνηση.

Η συνειδητή συναίνεση έχει οριστεί από τους Diener και Crandall ως "οι διαδικασίες με τις οποίες τα άτομα επιλέγουν εάν θα συμμετέχουν σε μία **έρευνα**, αφού ενημερωθούν για γεγονότα τα οποία είναι πιθανό να επηρεάσουν τις **αποφάσεις** τους" (Diener and Crandall, 1978). Αυτός ο ορισμός περιέχει τέσσερα στοιχεία: ικανότητα, εθελοντική διάθεση, πλήρη πληροφόρηση και κατανόηση. Ο όρος "ικανότητα" σημαίνει ότι υπεύθυνα και ώριμα άτομα θα πάρουν τις ορθές αποφάσεις εάν τους δοθούν οι σχετικές πληροφορίες. Οι ερευνητές πρέπει να βεβαιώνονται ότι δεν συμπεριλαμβάνουν άτομα ανίκανα να **πάρουν** τέτοιες αποφάσεις, είτε λόγω ανωριμότητας είτε λόγω **κάποιου** ψυχολογικού προβλήματος. Η "εθελοντική διάθεση" απαιτεί να εφαρμόζεται η αρχή της συνειδητής συναίνεσης, και έτσι να επιβεβαιώνεται ότι οι συμμετέχοντες ελεύθερα επιλέγουν να συμμετάσχουν (ή όχι) στην έρευνα, και εγγυάται ότι η έκθεση σε κίνδυνους

S. **Diener**, E. and Crandall R., *Ethics in Social and Behavioral Research* (University of Chicago Press, Chicago, 1978).

αναλαμβάνεται εν γνώσει **τους** και **εθελοντικά**. Αυτό το **στοιχείο** μπορεί να δημιουργεί **προβλήματα**, ειδικότερα στον τομέα της ιατρικής έρευνας, όπου απληροφόρητοι ασθενείς χρησιμοποιούνται ως πειραματόζωα. Η "πλήρης **πληροφόρηση**" απαιτεί η **συναίνεση** να είναι απολύτως συνειδητή, **παρ'** όλο που στην πράξη είναι συχνά αδύνατο **στους** ερευνητές να πληροφορούν τα υποκείμενα **για** καθετί, για παράδειγμα κατά τη στατιστική **επεξεργασία** των δεδομένων και, όπως θα δούμε παρακάτω, στις περιπτώσεις εκείνες που οι ίδιοι οι ερευνητές δεν ξέρουν τα πάντα **γύρω** από την έρευνα. Σε τέτοιες **περιπτώσεις**, πρέπει να εφαρμοστεί η στρατηγική της συνειδητής συναίνεσης σε λογικά πλαίσια. Ο Πίνακας 16.2 περιγράφει τις κατευθυντήριες γραμμές που χρησιμοποιούνται στης **ΗΠΑ** και βασίζονται στην ιδέα της **συνειδητής συναίνεσης σε λογικά πλαίσια**⁶. Η "κατανόηση" αναφέρεται **στο** γεγονός ότι οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται πλήρως τη φύση του ερευνητικού προγράμματος, ακόμα και όταν οι διαδικασίες είναι σύνθετες και περικλείουν κινδύνους. Έχουν γίνει υποδείξεις για να εξασφαλισθεί ότι τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται πλήρως την **κατάσταση** στην οποία τοποθετούν τους εαυτούς τους, για **παράδειγμα**, χρησιμοποιώντας υποκείμενα υψηλού μορφωτικού επιπέδου, προσλαμβάνοντας ειδικό σύμβουλο για να εξηγή τις δυσκολίες ή ενσωματώνοντας στο ερευνητικό σχήμα ένα **χρονικό** κενό μεταξύ της αίτησης για συμμετοχή και της ώρας της απόφασης.

Εάν αυτά τα τέσσερα στοιχεία είναι παρόντα, οι ερευνητές μπορούν να είναι βέβαιοι ότι τα δικαιώματα των υποκειμένων θα έχουν τύχει του κατάλληλου σεβασμού. Πάντως, όπως σημειώνουν οι **Frankfort-Nachmias** και **Nachmias**:

Η αρχή της συνειδητής συναίνεσης δε θα έπρεπε... να **καταστεί** απόλυτη προϋπόθεση για κάθε είδους κοινωνική έρευνα. **Παρ'** όλο που συνήθως είναι επιθυμητή, δεν είναι απόλυτα απαραίτητη σε μελέτες που δεν εμπεριέχουν κίνδυνο. **Όσο** πιο σοβαρός είναι ο κίνδυνος για τους συμμετέχοντες σε μία **έρευνα**, τόσο μεγαλύτερη γίνεται η υποχρέωση να παρασχεθεί η συνειδητή συναίνεση.

(Frankfort-Nachmias and Nachmias, 1992)

6. U.S. Dept of Health, Education and Welfare, Public Health Service and National Institute of Health, *The Institutional Guide to D.H.E.W. Policy on Protecting Human Subjects*, DHEW Publication (NIH): 2 Δεκεμβρίου 1971, 72-102.

Πρέπει επίσης να θυμόμαστε ότι υπάρχουν μερικές ερευνητικές μέθοδοι όπου είναι αδύνατο να ζητηθεί η συνειδητή συναίνεση. Η συγκαλυμμένη παρατήρηση, για παράδειγμα, όπως χρησιμοποιήθηκε στη μελέτη του Patrick για μία συμμορία στη Γλασκόβη (Κεφ. 5), ή οι πειραματικές τεχνικές που χρησιμοποιούν την εξαπάτηση, όπως στα πειράματα του Milgram για την υπακοή στην εξουσία (Κεφ. 12), αποκλείουν από τη φύση τους αυτή τη δυνατότητα. Και βεβαίως, μπορεί να υπάρχουν περιπτώσεις που δημιουργούνται προβλήματα ακόμα και όταν η συναίνεση έχει εξασφαλιστεί. Ο Burgess⁷ για παράδειγμα, αναφέρει τη δική του έρευνα, στην οποία οι δάσκαλοι είχαν ενημερωθεί για τη διεξαγωγή κάποιας έρευνας, αλλά για την οποία δεν ήταν δυνατό να καθοριστεί επακριβώς τι είδους δεδομένα θα συγκεντρωνόνταν και πώς θα χρησιμοποιούνταν. Σ' αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση θα μπορούσε να λεχθεί ότι τα άτομα δεν ήταν πλήρως ενημερωμένα, ότι η συναίνεση δεν παρασχέθηκε και ότι ο ιδιωτικός χώρος παραβιάστηκε. Ως γενικός κανόνας, πάντως, η συνειδητή συναίνεση είναι μία σημαντική αρχή και το γεγονός ότι οι ηθικοί φιλόσοφοι έχουν συμμετάσχει στον επιστημονικό διάλογο που προκάλεσε η έννοια αυτή αποτελεί μαρτυρία για τη σοβαρότητα με την οποία αντιμετωπίζεται. Η αρχή αυτή θα θεμελιώσει μία άρρητη σχέση συμβολαίου μεταξύ του ερευνητή και του ερευνημένου και θα λειτουργήσει ως βάση για τις δεοντολογικές θεωρήσεις που θα οικοδομηθούν στη συνέχεια.

Από τα σχόλια και τις αναφορές μας στο θέμα της συνειδητής συναίνεσης, ίσως φαίνεται ότι προϋποθέτουμε την ύπαρξη σχέσεων μεταξύ συναδέλφων -ερευνητή και εκπαιδευτικών, για παράδειγμα, ή ερευνητή καθηγητή και μεταπτυχιακών φοιτητών— και αυτή η προϋπόθεση φαίνεται να διέπει πολλές από τις συζητήσεις δεοντολογικής φύσης στην ερευνητική βιβλιογραφία γενικότερα. Οι αναγνώστες έχουν υπόψη τους όμως ότι η εκπαιδευτική έρευνα σε μεγάλο βαθμό αφορά παιδιά τα οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συνεργάζονται επί ίσοις όροις με τον ερευνητή και είναι σημαντικό να το έχουμε αυτό υπόψη μας σε όλες τις φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένου και του σημείου στο οποίο επιζητείται η συνειδητή συναίνεση. Σε σχέση μ' αυτό, αναφερόμαστε στη σημαντική εργασία των Fine και Sandstrom⁹, των οποίων οι εθνογραφικές μελέτες

-
7. Burgess, R.G., "Grey areas: ethical dilemmas in educational ethnography" στο Burgess, R.G. (ed.), *The Ethics of Educational Research* (Falmer Press, Lewes, 1989).
 8. Soble, A., "Deception in social science research: Is informed consent possible?" *Hastings Center Report*, 8 (1978) 40-46.
 9. Fine, G.A. and Sandstrom, K.L., *Knowing Children: Participant Observation with Minors*, Qualitative Research Methods Series 15 (Sage, Calif., 1988).

και μελέτες συμμετοχικής παρατήρησης σε παιδιά και νέους εστιάζονται, μεταξύ των άλλων, **σ'** αυτή την ασυμμετρία που συνδέεται με το πρόβλημα της **εξασφάλισης** συνειδητής συναίνεσης από τους νέους **ερευνώμενους** και της εξήγησης της έρευνας κατά έναν **αντιληπτό** τρόπο. Ως βασική αρχή, **υποστηρίζουν ότι, ενώ** είναι επιθυμητό να μειώνεται η διαφορά ισχύος **μεταξύ** παιδιών και ενηλίκων ερευνητών, η διαφορά θα παραμένει και η εξάλειψη της ίσως δεν είναι δεοντολογικά **απευκτέα** επιθυμητή.

Είναι μάλλον χρήσιμο για τους αναγνώστες να **αναφερθούμε** συνοπτικά σε άλλες πτυχές του προβλήματος της συνειδητής συναίνεσης (ή άρνησης) σε σχέση με μικρά ή **πολύ** μικρά παιδιά. Η **επιδίωξη** της συνειδητής συναίνεσης σε σχέση με μικρά παιδιά εμπεριέχει δύο στάδια. Καταρχήν, οι ερευνητές ενημερώνουν και ζητούν την άδεια από τους ενήλικους **που** είναι υπεύθυνοι για τα μελλοντικά υποκείμενα της έρευνας **και**, στη συνέχεια, προσεγγίζουν τα ίδια τα **παιδιά**. Οι ενήλικοι μπορεί, **π.χ.**, να είναι γονείς, δάσκαλοι, επιμελητές ή ψυχίατροι, επικεφαλής οργανώσεων νέων ή προπονητές ομάδων, ανάλογα με το πλαίσιο της έρευνας. Ο στόχος της έρευνας θα εξηγηθεί, θα απαντηθούν ερωτήσεις και θα ζητηθεί η άδεια για το επόμενο **στάδιο**. Αντιρρήσεις για **οποιοδήποτε** λόγο θα γίνουν σεβαστές. Η εξασφάλιση της έγκρισης από τους συγγενείς μπορεί να είναι δυσκολότερη **απ' ό,τι** από τα ίδια τα παιδιά, αλλά σε μία περίοδο αυξανόμενης ευαισθητοποίησης για την ευημερία των παιδιών, είναι απαραίτητο οι ερευνητές να εξασφαλίσουν αυτή την **έγκριση**. Θα ήταν χρήσιμο, στην αναζήτηση της συναίνεσης των **παιδιών**, οι ερευνητές να έχουν υπόψη τους τα σχόλια που παρατίθενται στη συνέχεια.

Ενώ η άδεια και η συνεργασία των παιδιών παρέχεται αυτομάτως όταν η έρευνα είναι ποσοτική (ένα παιδί δεν μπορεί εν αγνοία του να συμπληρώσει ένα απλό ερωτηματολόγιο), η σημασία της συνειδητής συναίνεσης στην ποιοτική έρευνα δεν αναγνωρίζεται πάντα. **Στη** συμμετοχική παρατήρηση, για παράδειγμα, οι Fine και **Sandstrom** υποστηρίζουν ότι οι ερευνητές πρέπει να δίνουν πιστευτή και **λογική** εξήγηση των ερευνητικών τους **προθέσεων**, ειδικά σε περιπτώσεις που οι ίδιοι έχουν λίγη εξουσία, και ότι πρέπει να δοθεί μία πραγματική δυνατότητα στα παιδιά να μπορούν να πουν **ότι** δε θέλουν να συμμετάσχουν. Οι συγγραφείς συμβουλεύουν **ότι**, όταν τα υποκείμενα **αρνούνται**, δεν πρέπει να **ερωτώνται**, οι πράξεις τους δεν πρέπει να καταγράφονται και δεν πρέπει να περιλαμβάνονται σε κανένα βιβλίο ή άρθρο (ούτε με **ψευδώνυμο**). Σε περιπτώσεις που αποτελούν μέρος μίας ομάδας, μπορούν να συμπεριληφθούν ως μέρος μίας συλλογικής οντότητας. Οι Fine και Sandstrom θεωρούν ότι τέτοιες αρνήσεις είναι μερικές φορές αποτέλεσμα δυσπιστίας προς τον ερευνητή. **Εισηγού-**

νται ότι, αργότερα, όταν ο ερευνητής θα έχει καταφέρει να δημιουργήσει στενότερη επικοινωνία με την ομάδα, αυτοί που αρχικώς αρνήθηκαν μπορεί να προσεγγιστούν ξανά, ίσως ιδιωτικά.

Δύο ειδικότερες ομάδες παιδιών απαιτούν ιδιαίτερη μνεία: τα **πολύ** μικρά παιδιά και αυτά που δεν μπορούν να πάρουν αποφάσεις. Οι ερευνητές που πρόκειται να εργαστούν με παιδιά προσχολικής ηλικίας ή νήπια μπορούν να ξεχάσουν την ιδέα της συνειδητής συναίνεσης από τα μελλοντικά υποκείμενα τους, λόγω της ηλικίας τους, αλλά οι Fine και Sandstrom θα έκαναν διαφορετικές υποδείξεις. **Παρ'** όλο που τα παιδιά δε θα καταλάβαιναν **ούτε** τι είναι η έρευνα, οι συγγραφείς συμβουλεύουν **ότι** θα έπρεπε να **δοθούν** κάποιες εξηγήσεις στα παιδιά. Για παράδειγμα, η εξήγηση ότι ένας ενήλικος θα παίζει μαζί τους και θα τα παρακολουθεί θα μπορούσε να είναι αρκετή για να δώσει το μέτρο της συνειδητής συναίνεσης των μικρών παιδιών. Όπως παρατηρούν οι Fine και Sandstrom:

Η άποψη μας είναι ότι πρέπει να λέγονται όσο το δυνατόν περισσότερα στα παιδιά, ακόμα και αν μερικά από αυτά δεν μπορούν να καταλάβουν την πλήρη εξήγηση. Η ηλικία τους δεν πρέπει να μειώνει τα δικαιώματά τους, **παρ'** όλο που το επίπεδο της κατανόησης τους πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στις εξηγήσεις που τους δίνονται.

(Fine and Sandstrom, 1988)

Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από αυτά τα παιδιά που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα και που δεν πληρούν το κριτήριο της "ικανότητας" των Diener και Crandall (1978) (μία ομάδα ψυχολογικά προβληματικών παιδιών, για παράδειγμα). Σε τέτοιες περιπτώσεις μπορεί να υπάρχουν ειδικές οδηγίες χειρισμών από τις Τοπικές Εκπαιδευτικές Αρχές. Σε περίπτωση που δεν υπάρχουν, οι απαιτήσεις της συνειδητής συναίνεσης μπορούν να **καλυφθούν** ζητώντας την άδεια των διευθυντών που ενεργούν ως γονείς (*in loco parentis*) ή που έχουν τη συγκατάθεση των γονέων για την παροχή της συνειδητής συναίνεσης.

Δύο τελικά σημεία προσοχής: Πρώτον, όταν σχεδιάζεται ένα αωραίο είδος έρευνας, οι γονείς πρέπει να είναι πλήρως ενημερωμένοι εκ των προτέρων και η συνειδητή συναίνεση τους πρέπει να έχει ληφθεί **και**, δεύτερον, οποιαδήποτε κι αν είναι η φύση της έρευνας και οποιοσδήποτε αν εμπλέκεται, εάν ένα παιδί δείξει σημάδια άγχους ή καταπίεσης, η έρευνα πρέπει να σταματά αμέσως.

ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΧΗ

Η σπουδαιότητα της αρχής της συνειδητής συναίνεσης γίνεται εμφανής στο αρχικό στάδιο του ερευνητικού προγράμματος, που αφορά την πρόσβαση στο ίδρυμα ή τον οργανισμό όπου πρόκειται να διεξαχθεί η έρευνα και την αποδοχή του προγράμματος από αυτούς των οποίων απαιτείται η άδεια πριν την **έναρξη** των εργασιών. Υπογραμμίζουμε στο σημείο αυτό τη φάση της πρόσβασης και της αποδοχής **ειδικότερα**, επειδή προσφέρει την **καλύτερη** ευκαιρία στους ερευνητές να παρουσιάσουν τα πιστοποιητικά τους ως σοβαροί ερευνητές και να εδραιώσουν τη δεοντολογική τους στάση σε σχέση με την προτεινόμενη έρευνα.

Οι ερευνητές δεν **μπορούν** να **θεωρούν** την πρόσβαση σε ένα νηπιαγωγείο, σχολείο, κολέγιο ή εργοστάσιο ως δικό τους δικαίωμα. Πρέπει να **αποδείξουν** ότι είναι **άξιοι**, ως ερευνητές και ως άνθρωποι, για να τους δοθούν οι αναγκαίες διευκολύνσεις για τη διεξαγωγή της έρευνας. Η συμβουλή του Bell είναι ιδιαίτερα επίκαιρη σε σχέση με το θέμα:

Η άδεια για διεξαγωγή έρευνας πρέπει πάντα να ζητείται σε πρώιμο στάδιο. Μόλις έχετε συμφωνήσει στο περίγραμμα ενός προγράμματος και έχετε διαβάσει αρκετά για να πειστείτε ότι το θέμα είναι εφικτό, είναι καλό να κάνετε μία επίσημη γραπτή προσέγγιση στα άτομα ή τον σχετικό οργανισμό, σκιαγραφώντας τα σχέδια σας. Να είστε έντιμοι. Εάν διενεργείτε μία έρευνα που συνδέεται με ένα μάθημα για την απόκτηση διπλώματος ή πτυχίου, να το δηλώνετε. Εάν **αισθάνεσθε** ότι η μελέτη πιθανώς θα αποκομίσει χρήσιμες και ενδιαφέρουσες πληροφορίες, σημειώστε το γεγονός, αλλά να **είστε** προσεκτικοί και να μην υπερτονίσετε τις αρετές της έρευνας.

(Bell, 1987)¹⁰

Η πρώτη φάση επομένως απαιτεί την επίσημη άδεια, ώστε να αναληφθεί η έρευνα στη συγκεκριμένη κοινότητα. Αυτό σημαίνει επαφή προσωπική ή γραπτή με έναν αξιωματούχο των Τοπικών **Εκπαιδευτικών** Αρχών ή τον πρόεδρο του σχολικού συμβουλίου, εάν κάποιος πρόκειται να εργαστεί σε σχολείο, καθώς και με το διευθυντή **του** σχολείου. Σε δεύτερη φάση, σημαντικά πρόσωπα που θα είναι υπεύθυνα ή θα βοηθήσουν στην οργάνωση και διεξαγωγή της έρευνας θα πρέπει επίσης να προσεγγιστούν, για

10. Bell, J., *Doing Your Research Project* (Open University Press, Milton Keynes, πρώτη έκδοση 1987, ανατύπωση 1991).

παράδειγμα ο **υποδιευθυντής**, οι παλιοί καθηγητές και σίγουρα ο δάσκαλος της τάξης, εάν πρόκειται να **χρησιμοποιηθούν** παιδιά στην έρευνα. Εφόσον η έρευνα είναι πιθανό να **διαταράξει** και να ενοχλήσει τη διεξαγωγή των μαθημάτων, πρέπει να υπάρχουν εγκάρδιες σχέσεις του ερευνητή με το δάσκαλο. Εάν η έρευνα περιλαμβάνει δασκάλους ως συμμετέχοντες, οι προτάσεις πρέπει να εισαχθούν σε συνεδρίαση του προσωπικού και να γίνει η **σχετική** συζήτηση. Όταν η έρευνα πρόκειται να διεξαχθεί σε άλλου είδους ίδρυμα, π.χ. σε κέντρο νεότητας ή κρατητήριο, οι αρχές της προσέγγισης θα είναι ίδιες, **παρ'** όλο που η οργανωτική δομή θα είναι διαφορετική.

Η καλή θέληση και η επίτευξη συνεργασίας είναι ιδιαίτερα σημαντικά **ζητήματα**, όταν η προτεινόμενη έρευνα εκτείνεται σε **μακρότερη** χρονική περίοδο: μέρες, ίσως, σε μία εθνογραφική έρευνα, μήνες (ή και **χρόνια!**), όταν διεξάγεται μακροχρόνια έρευνα. Η πρόσβαση δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα όταν, για παράδειγμα, απαιτείται από τους συμμετέχοντες να διαθέσουν για μία φορά μισή ώρα από το χρόνο τους ή όταν ο ερευνητής είναι μέλος του οργανισμού στον **οποίο** διεξάγεται η έρευνα, **παρ'** όλο που στην τελευταία περίπτωση δεν είναι σωστό να θεωρείται η συνεργασία ως δεδομένη. Όταν οι διαδικασίες της έρευνας είναι εκτενείς και σύνθετες ή όταν ο σχεδιασμός είναι εξελικτικός ή μακροχρόνιος ή όταν οι ερευνητές δεν **εδρεύουν στην** επιλεγμένη κοινότητα, τα προβλήματα της πρόσβασης είναι **πιο** σύνθετα και απαιτούν μεγαλύτερη προετοιμασία. Ο Πίνακας 16.3 δίνει μία γεύση από τα είδη των προβλημάτων που μπορεί να εμφανιστούν σε σχέση με τη δυνατότητα πρόσβασης.

Έχοντας εντοπίσει τα επίσημα και σημαντικά άτομα των οποίων η άδεια πρέπει να ζητηθεί, και πριν τους συναντήσουν, οι ερευνητές πρέπει να ξεκαθαρίσουν στο μυαλό τους την ακριβή φύση και το σκοπό της έρευνας. Είναι επιθυμητό να έχουν μία συνολική εικόνα του τι περιλαμβάνει, ακόμα και αν το συνολικό σχήμα είναι υπό αίρεση (**παρ'** όλο που πρέπει να γνωρίζουμε ότι αυτό μπορεί να δημιουργήσει δυσκολίες **αργότερα**). **Κατ'** αυτό τον τρόπο, οι ερευνητές θα μπορούσαν, για **παράδειγμα**, να εντοπίσουν τους **στόχους** της έρευνας, τις πρακτικές της εφαρμογές, αν υπάρχουν, το σχεδιασμό, τις μεθόδους και τις διαδικασίες που θα χρησιμοποιηθούν, τη φύση και το μέγεθος των δειγμάτων ή των ομάδων, ποια τεστ θα διεξαχθούν και πως, ποιες δραστηριότητες πρέπει να παρα-

11. Foster, P., "Change and adjustment in a Further Education College", στο Burgess, R.G. (ed.), *The Ethics of Educational Research* (Falmer Press, Lewes, 1989).

Πίνακας 16.3: Στενές επαφές ερευνητικού τύπου

Η πρώτη μου είσοδος στην αίθουσα του προσωπικού στο κολέγιο αποτέλεσε αφορμή για ανακάτεμα και μετακίνηση βιβλίων και καθισμάτων, ώστε να μου δοθεί μία βολική θέση, ενώ ο υπεύθυνος μου μιλούσε όρθιος. Με την πάροδο της ώρας, η παρουσία μου ήταν σχεδόν δεδομένη, και αργότερα, όταν τα γεγονότα απειλούσαν την ασφάλεια των υπευθύνων, εγώ αγνοήθηκα. Κανένας δεν ρώτησε πώς μπορούσε να με βοηθήσει και οι ερωτήσεις μου συνοδεύτηκαν από βιαστικές απαντήσεις και συγκεχυμένα βλέμματα, που ακολουθούνταν από την άμεση εξαφάνιση των ατόμων που με ενδιέφεραν, κουβαλώντας μία στοίβα χαρτιά. Έμαθα να μην κάνω πολλές ερωτήσεις. Ατυχώς, όταν τα άτομα νιώθουν ανασφαλή, όταν ο κόσμος τους απειλείται με αλλαγές που είναι πέραν του ελέγχου τους, συνήθως αντιδρούν με απρόβλεπτο τρόπο σε άτομα των οποίων ο ρόλος δεν είναι σαφής και ο ρόλος του ερευνητή είναι σπάνια κατανοητός γι' αυτούς που δεν ασχολούνται με την έρευνα.

Πηγή: Foster, 1989

τηρηθούν, από ποια υποκείμενα πρέπει να ληφθεί **συνέντευξη**, τις ανάγκες της παρατήρησης, το χρόνο που απαιτείται, το βαθμό της ενόχλησης που προβλέπεται, τις ρυθμίσεις για την εγγύηση του απορρήτου των δεδομένων (εάν είναι απαραίτητο), το ρόλο της ανάδρασης και τον τρόπο με τον οποίο τα ευρήματα θα δημοσιοποιηθούν, το συνολικό χρονοδιάγραμμα εντός του οποίου θα διεξαχθεί η έρευνα και, τέλος, εάν θα χρειαστεί βοήθεια στην οργάνωση και τη διεξαγωγή της έρευνας. Εάν η έρευνα εντάσσεται στις απαιτήσεις ενός κύκλου προπτυχιακών ή μεταπτυχιακών μαθημάτων, αυτά τα ζητήματα μπορούν να συζητηθούν εκ των προτέρων με τον επιβλέποντα καθηγητή. Με αυτόν τον προγραμματισμό και την πρόβλεψη, και οι ερευνητές και τα ιδρύματα θα έχουν μία καλή ιδέα των απαιτήσεων από τα υποκείμενα (παιδιά ή δασκάλους) και τους οργανισμούς. Είναι επίσης μία καλή ευκαιρία να προβλεφθούν και να επιλυθούν πιθανά **προβλήματα**, και ειδικότερα πρακτικά προβλήματα. Ένα μακροσκελές και περίπλοκο ερωτηματολόγιο, για παράδειγμα, μπορεί να απαιτεί υπερβολική προσπάθεια κατανόησης και προσοχής σε μία τάξη **δεκαεπτά-χρονων**, ή ένας σχετικά **άπειρος** δάσκαλος θα μπορούσε να αισθανθεί απειλούμενος από την παρατεινόμενη εξαντλητική έρευνα. Αφού ταξινο-

μηθούν και ξεκαθαριστούν **αυτού** του είδους οι πληροφορίες, οι ερευνητές θα είναι σε θέση να συζητήσουν τα προτεινόμενα σχέδια τους με έναν ενημερωμένο, ανοιχτό και **ευθύ** τρόπο (παρότι δεν είναι πάντα πολύ ανοιχτός, όπως θα δούμε) και έτσι θα αποκτήσουν πρόσβαση, αποδοχή και υποστήριξη. Πρέπει να θυμόμαστε ότι οι φιλοξενούντες θα έχουν κάποια άποψη για τους ερευνητές και τις προθέσεις τους και ότι αυτή πρέπει να είναι θετική. Οι ερευνητές μπορούν να επηρεάσουν καλύτερα αυτές τις απόψεις **παρουσιάζοντας** τους εαυτούς τους ως ικανούς, έμπιστους και ευπροσάρμοστους.

Αφού συλλεχθούν αυτές οι προκαταρκτικές πληροφορίες, οι ερευνητές είναι απολύτως έτοιμοι για το επόμενο στάδιο: την πραγματική προσωπική **επαφή**, ίσως μετά από ένα εισαγωγικό γράμμα, με τους κατάλληλους ανθρώπους στον οργανισμό, με σκοπό τη διαπραγμάτευση της πρόσβασης. Εάν η έρευνα σχετίζεται με κάποιο κολέγιο, θα έχουν την **υποστήριξη** του κολεγίου και των επιβλεπόντων καθηγητών. Οι **Festinger** και **Katz**¹² θεωρούν ότι υπάρχει πραγματική οικονομία με το να απευθυνθεί κανείς στην κορυφή της ιεραρχίας του οργανισμού για την απόκτηση συγκατάθεσης και συνεργασίας. Αυτό συμβαίνει ειδικότερα εκεί όπου η δομή είναι σαφώς ιεραρχική και τα κατώτερα επίπεδα εξαρτώνται πάντα από τα **ανώτερα**. Θεωρούν ότι η φύση της έρευνας αργά ή γρήγορα θα γνωστοποιηθεί στην κορυφή της ιεραρχίας και υπάρχουν περισσότερες ελπίδες για ευνοϊκή απόφαση εάν προσεγγιστούν οι ανώτεροι εξουσίας. Είναι, επίσης, πιθανό οι επικεφαλής να είναι πιο **ανοιχτόμυαλοι** από τους κατωτέρους, οι οποίοι, λόγω της ανασφάλειας τους, μπορεί να είναι **λιγότερο** συνεργάσιμοι. Οι συγγραφείς επίσης τάσσονται κατά της χρήσης των ευκολότερων διαδικασιών πρόσβασης στον οργανισμό κατά την προσπάθεια εξασφάλισης άδειας. Οι ερευνητές θα μπορούσαν ίσως να προσπαθήσουν να έρθουν ως σύμμαχοι ατόμων ή ομάδων με ειδικά συμφέροντα, που βλέπουν την έρευνα ως μέσο για την επίτευξη του σκοπού τους. Όπως το θέτουν οι Festinger και Katz, "Ο στόχος του ερευνητή πρέπει να είναι να επιληφθεί της κατάστασης για το κοινό συμφέρον όλων των ομάδων, και τα ευρήματα του να είναι εξίσου διαθέσιμα σε όλα τα άτομα και τις ομάδες" (Festinger and Katz, 1966). Οι ερευνητές πρέπει επομένως να επιδιώξουν την πλατύτερη δυνατή βάση υποστήριξης. **Άλλα** πιθανά προβλήματα μπορεί να παρακαμφθούν με τη χρήση αποδεκτών διόδων επικοινωνίας στο ίδρυμα ή τον οργανισμό.

12. Festinger, L. και Katz, D., *Research Methods in the Behavioral Sciences* (Holt, Rinehart and Winston, New York, 1966).

Σε ένα σχολείο, για παράδειγμα, αυτό μπορεί να είναι η συνέλευση των καθηγητών. Όπως σημειώνουν σχετικά οι Festinger και Katz, "Εάν η πληροφόρηση είναι **περιορισμένη** σε ένα συγκεκριμένο κανάλι επικοινωνίας, η μελέτη μπορεί να θεωρηθεί ότι ταυτίζεται με τα **συμφέροντα** που σχετίζονται μ' αυτό." (Festinger and Katz, 1966).

Μετά την πρώτη επαφή, θα **υπάρξει** η διαδικασία της διαπραγμάτευσης. Σ' αυτό το σημείο, οι ερευνητές θα δώσουν όσες πληροφορίες χρειάζονται για τους σκοπούς, τη **φύση** και τις διαδικασίες της έρευνας. Αυτό είναι **πολύ** σημαντικό: Πληροφορίες που μπορούν να προϋδεάσουν για τα αποτελέσματα της έρευνας δεν πρέπει να δοθούν. Οι Aronson και Carlsmith¹, για παράδειγμα, σημειώνουν ότι δεν μπορούν να φανταστούν ερευνητές που μελετούν τις επιδράσεις μίας ομάδας πίεσης για το θέμα της συμμόρφωσης να αναγγέλλουν τις προθέσεις τους εκ των προτέρων. Εξάλλου, οι ερευνητές μπορούν να βρεθούν σε δύσκολη θέση εάν φτάσουν στο άλλο άκρο και διατηρούν μία "συνωμοσία σιωπής", διότι, όπως σημειώνουν οι Festinger και Katz, τέτοια στάση είναι δύσκολο να κρατηθεί εάν η έρευνα είναι εκτεταμένη και **διαρκεί** αρκετές μέρες ή εβδομάδες. Όπως λένε σχετικά, "Μία προσπάθεια να διατηρηθεί η μυστικότητα απλώς αυξάνει τη διάδοση και την ενίσχυση των φημών" (Festinger and Katz, 1966). Εάν οι ερευνητές δε θέλουν να γνωρίζουν πάρα πολλά οι φιλοξενούντες **και/ή** τα υποκείμενα της έρευνας για τις υποθέσεις και τους σκοπούς τους, τότε ένας απλός τρόπος είναι να **παρουσιάσουν** ένα σαφές κείμενο σε γενικό επίπεδο, με ένα ή δύο παραδείγματα ερωτημάτων που δεν είναι καθοριστικά για τη μελέτη ως σύνολο. Μια και οι περισσότερες έρευνες εμπιρεύουν κάποιους κινδύνους, ειδικότερα όσον αφορά τις έρευνες πεδίου, και εφόσον η παρουσία ενός παρατηρητή που εξετάζει εξονυχιστικά διάφορες όψεις της ζωής της κοινότητας ή του σχολείου μπορεί να μην είναι απόλυτα ευπρόσδεκτη **απ'** όλη την ομάδα, οι ερευνητές πρέπει σε κάθε περίπτωση να επιδεικνύουν μία ευαισθησία ως προς την αναγνώριση της θέσης των **φιλοξενούντων** και των υποκειμένων τους και να καθησυχάζουν όλους όσοι αισθάνονται απειλούμενοι από την έρευνα. Αυτή η διαβεβαίωση μπορεί να πάρει τη μορφή μίας δήλωσης των συνθηκών και εγγυήσεων που δίνονται από τους ερευνητές στη φάση της **διαπραγμάτευ-**

13. Aronson, E. and Carlsmith, J.M. "Experimentation in social psychology" στο Lindzey, G. and Aronson, E. (eds), *The Handbook of Social Psychology*, τόμ. 2 (Addison-Wesley, Reading, Mass., 1969).

Πίνακας 16.4: Συνθήκες και εγγυήσεις που προσφέρονται για ένα ερευνητικό πρόγραμμα σε σχολείο

- 1 Πρέπει να προσφέρεται η δυνατότητα σε όλους τους συμμετέχοντες να παραμείνουν ανώνυμοι.
- 2 Όλες οι πληροφορίες πρέπει να χρησιμοποιηθούν με την αυστηρότερη εμπιστευτικότητα.
- 3 Οι **ερωτώμενοι** πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να επαληθεύουν τις απαντήσεις τους, όταν η έρευνα βρίσκεται σε **εξέλιξη**.
- 4 Οι συμμετέχοντες πρέπει να λάβουν ένα αντίγραφο της τελικής έκθεσης.
- 5 Η έρευνα θα αξιολογηθεί από το Ανοιχτό Πανεπιστήμιο μόνο για το σκοπό των εξετάσεων, αλλά, εάν το ερώτημα της δημοσίευσης τεθεί αργότερα, πρέπει να ζητηθεί άδεια από τους συμμετέχοντες.
- 6 Η έρευνα θα επιχειρήσει να εξετάσει την πρακτική της εκπαιδευτικής διοίκησης. Ελπίζουμε ότι η τελική αναφορά θα είναι ωφέλιμη στο σχολείο και **σ'** αυτούς συμμετέχουν.

Πηγή: Bell, 1987

σης. Ο Πίνακας 16.4 περιέχει τις συνθήκες που τέθηκαν από ένα φοιτητή του Ανοιχτού Πανεπιστημίου για ένα ερευνητικό πρόγραμμα σε σχολείο.

Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε πως ειδικά ο **δάσκαλος-ερευνητής** πρέπει να είναι ενήμερος ότι οι σκοποί και **οι** στόχοι της εφαρμοσμένης έρευνας και της **έρευνας-δράσης** συχνά αλλάζουν προς κάποια συγκεκριμένη **κατεύθυνση** (βλ. Κεφ. 9). Οσοδήποτε καλοπροαίρετη και αν είναι μία ομάδα ερευνητών, η έρευνα μπορεί να θεωρηθεί διεισδυτική και απειλητική από κάποιους από το προσωπικό, αλλά θα μπορούσε να γίνει πιο αποδεκτή σε τέτοιες περιστάσεις, εάν δινόταν στο προσωπικό η δυνατότητα να συζητήσει επαγγελματικά ζητήματα που ίσως θα προέκυπταν από τέτοιου είδους σχολική έρευνα η οποία διεξάγεται από δασκάλους.

Καταλήγοντας, υπενθυμίζουμε στους νέους ερευνητές ειδικότερα ότι θα υπάρξουν φορές που οι δεοντολογικές ανησυχίες θα επηρεάζουν την εργασία τους και θα σχετίζονται περισσότερο με το στάδιο της πρόσβασης και της αποδοχής, κατά το οποίο η καταλληλότητα του θέματος, ο σχεδιασμός, οι μέθοδοι, οι εγγυήσεις **εμπιστευτικότητας**, η ανάλυση και η δημοσιοποίηση των ευρημάτων, πρέπει να γίνουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης με ειλικρίνεια, ευαισθησία, εντιμότητα, ακρίβεια και επιστημονική αμεροληψία. Όπως αναφέραμε πιο πάνω, δεν υπάρχουν αυστηροί κανόνες

σ' αυτό το θέμα. Είναι ένα ζήτημα που διαμορφώνεται κάθε φορά σε συνδυασμό με την προσωπική στάση του καθενός. Αυτή θα καθορίσει τι είναι αποδεκτό και τι όχι. Οι Hitchcock και Hughes αναφέρουν σχετικά:

Οι ατομικές συνθήκες είναι ο τελικός ρυθμιστής. Είναι καλύτερα, στο βαθμό που είναι δυνατόν, ο δάσκαλος να συζητά την έρευνα με όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Σε άλλες περιπτώσεις, είναι καλύτερο για το δάσκαλο να **αναπτύξει** μία **έρευνα-πilotο** και να αποκαλύψει εκ των προτέρων μερικά από τα προβλήματα της κανονικής έρευνας. Εάν φανεί ότι η έρευνα πρόκειται να έρθει σε σύγκρουση με την πολιτική του σχολείου, με το ύφος της διοίκησης ή με ατομικές προσωπικότητες, είναι καλύτερο να αντιμετωπιστούν τα θέματα κατά πρόσωπο, να **συσκεφθούν** τα σχετικά μέρη και να γίνει ανασχεδιασμός της έρευνας, όπου είναι δυνατόν ή απαραίτητο.

(Hitchcock and Hughes, 1988)¹⁴

Όπου δεν είναι δυνατό να γίνει **έρευνα-πilotο**, ίσως είναι δυνατό να οργανωθούν μία ή δύο σχετικές διερευνήσεις, για να εκτιμηθούν πιθανά προβλήματα ή κίνδυνοι. Εν **είδει** σύνοψης, παραθέτουμε τον Πίνακα 16.5.

ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν γενικά μία ευθύνη όχι μόνον απέναντι στο επάγγελμα τους, στην αναζήτηση της γνώσης και της αλήθειας, αλλά και στα υποκείμενα στα οποία βασίζονται για τη δουλειά τους. Οποιαδήποτε κι αν είναι η ειδική φύση της εργασίας τους, οι κοινωνικοί ερευνητές πρέπει να συνυπολογίζουν τις επιδράσεις της έρευνας στους συμμετέχοντες και να συμπεριφέρονται κατά **τέτοιον** τρόπο, ώστε να εξασφαλίζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια τους. Αυτή είναι η δεοντολογική συμπεριφορά. Η δεοντολογία μπορεί να οριστεί ως:

ένα ζήτημα πρωταρχικής ευαισθησίας απέναντι στα δικαιώματα των άλλων. Η δεοντολογία περιορίζει τις επιλογές που μπορούμε να κάνουμε κατά την αναζήτηση της αλήθειας. Η δεοντολογία λέει **ότι**, ενώ η αλήθεια είναι καλή, ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι καλύτερος, ακόμα και αν, σε ακραία **περίπτωση**, ο σεβασμός της ανθρώπινης φύσης αφήνει σε κάποιον ερωτηματικά για την ανθρώπινη φύση.

(Cavan, 1977)¹⁵

14. Hitchcock, G. and Hughes, D., *Research and the Teacher* (Routledge, London, 1988).

15. Cavan, S., *The American Journal of Sociology*, 83 (1977) 810.

Πίνακας 16.5: Λίστα διαπραγμάτευσης για απόκτηση πρόσβασης

- 1 **Καθαρές επίσημες** δίοδοι με **επίσημη** αίτηση άδειας για διεξαγωγή της έρευνας **μόλις υπάρξει** ένα **συμφωνημένο** περίγραμμα του προγράμματος. Μερικές Τοπικές Εκπαιδευτικές Αρχές επιμένουν ότι οι αιτήσεις για διεξαγωγή έρευνας πρέπει να περνούν από το γραφείο της διοίκησης τους. **Ελέγξτε** τι απαιτείται στην περιοχή σας.
- 2 **Μιλήστε με τους ανθρώπους που πρόκειται να τους ζητήσετε να συνεργαστούν.** Το να πάρετε την άδεια των τοπικών εκπαιδευτικών αρχών και του διευθυντή είναι μία αναγκαία **προϋπόθεση**, αλλά θα πρέπει να έχετε την **υποστήριξη** και των ανθρώπων από τους οποίους θα ζητήσετε να δώσουν συνεντεύξεις ή να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια.
- 3 **Υποβάλετε το περίγραμμα του προγράμματος στο διευθυντή, εάν διεξάγετε έρευνα στο δικό σας ή σε ένα άλλο εκπαιδευτικό ίδρυμα.** Κάνετε μία **λίστα των** ανθρώπων από τους οποίους θα θέλατε να πάρετε συνέντευξη ή **στους** οποίους θα θέλατε να στείλετε ερωτηματολόγια και δηλώστε τους όρους υπό τους οποίους θα διεξαχθεί η μελέτη.
- 4 **Αποφασίστε τι εννοείτε με την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα.** Θυμηθείτε ότι αν αναφέρεστε στον υπεύθυνο για το μάθημα των Αγγλικών και υπάρχει μόνον ένας υπεύθυνος για τα Αγγλικά στο σχολείο, το συγκεκριμένο πρόσωπο αναγνωρίζεται αμέσως.
- 5 **Αποφασίστε εάν οι συμμετέχοντες θα λάβουν αντίγραφο της έκθεσης και/ή αν θα δουν πρόχειρες εκδόσεις ή μεταγραμμένες συνεντεύξεις.** Αυτό έχει το κόστος του και τις απαιτήσεις του σε χρόνο. **Σκεφτείτε** προσεκτικά πριν δώσετε υποσχέσεις.
- 6 **Πληροφορήστε τους συμμετέχοντες τι πρόκειται να γίνει με τις πληροφορίες που παρέχουν.** Θα τα δείτε εσείς και ο εξεταστής μόνον; Θα τα δει ο διευθυντής, οι τοπικές εκπαιδευτικές αρχές κτλ.;
- 7 **Προετοιμάστε μία περίληψη των προθέσεων σας και των συνθηκών υπό τις οποίες θα διεξαχθεί η μελέτη, την οποία θα μοιράσετε στους συμμετέχοντες.** Ακόμα και αν εξηγήσετε το σκοπό, τις συνθήκες και τις εγγυήσεις της έρευνας, οι συμμετέχοντες μπορεί να τα ξεχάσουν.
- 8 **Να είστε έντιμοι σε ό,τι αφορά το σκοπό και τις συνθήκες της έρευνας.** Εάν πείτε ότι μία συνέντευξη θα διαρκέσει δέκα λεπτά, θα είστε **αναξιόπιστος** εάν διαρκέσει μία ώρα. Εάν διενεργείτε την έρευνα ως μέρος ενός πτυχίου ή διπλώματος, πείτε το.
- 9 **Θυμηθείτε ότι οι άνθρωποι που συμφωνούν να βοηθήσουν σας κάνουν χάρη.** Βεβαιωθείτε ότι επιστρέφετε χαρτιά και βιβλία σε καλή κατάσταση και εγκαίρως. Ευχαριστήρια γράμματα πρέπει να σταλούν οσοδήποτε απασχολημένος και αν είστε.
- 10 **Ποτέ μη θεωρήσετε ότι “όλα θα πάνε καλά” από μόνα τους.** Η διαπραγμάτευση της πρόσβασης είναι μία **σημαντική φάση στην** ερευνά σας. Εάν είστε εσωτερικός ερευνητής, θα πρέπει να συνεχίσετε να ζείτε με τα λάθη σας, **γι’** αυτό προσέξτε.

Ο Kimmel¹⁶ έχει επισημάνει, ότι, όταν επιχειρούμε να περιγράψουμε δεοντολογικά ζητήματα, είναι σημαντικό να αναγνωρίζουμε ότι η **διάκριση μεταξύ δεοντολογικής και αντιδεοντολογικής συμπεριφοράς** δεν είναι διχοτομική, **παρ'** όλο που ο κανονιστικός κώδικας των συνιστώμενων και απαγορευμένων συμπεριφορών, όπως παρουσιάζεται από τα δεοντολογικά πρότυπα του επαγγέλματος, υπονοεί ότι αυτό ισχύει. Οι απόψεις για το κατά πόσο οι συμπεριφορές συγκρούονται με τις επαγγελματικές αξίες βρίσκονται σε μία συνεχή διάταξη, η οποία κυμαίνεται από το απολύτως δεοντολογικό μέχρι το απολύτως αντιδεοντολογικό. Το σημείο που πρέπει να διευκρινιστεί είναι ότι οι δεοντολογικές αρχές δεν είναι απόλυτες, **παρ'** όλο που ορισμένοι επιμένουν ότι **είναι**, όπως θα **δούμε**, αλλά ότι πρέπει να **ερμηνεύονται** υπό το φως του ερευνητικού πλαισίου και άλλων αξιών που εμπλέκονται.

Αξίζει ίσως **σ'** αυτό το σημείο να σταθούμε για λίγο και να υπενθυμίσουμε στον εαυτό μας ότι ένα σημαντικό μέρος της έρευνας δεν προκαλεί πόνο ή προσβολή στους συμμετέχοντες, ότι η **αξιοπρέπεια** δεν υποσκάπτεται αναγκαστικά, **ουτε** η εμπιστευτικότητα προδίδεται και ότι ο κοινωνικός επιστήμονας μάλλον σπάνια αντιμετωπίζει δισεπίλυτα δεοντολογικά διλήμματα. Πάντως, όταν η έρευνα είναι δεοντολογικά ευαίσθητη, πολλοί παράγοντες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και αυτοί ποικίλλουν από περίπτωση σε περίπτωση. Παραδείγματος χάριν, προτείνουμε μία επιλογή τέτοιων μεταβλητών των οποίων η εκ των προτέρων αντιμετώπιση θα μειώσει ίσως τον αριθμό προβλημάτων που θα αντιμετωπιστούν αργότερα από τον ερευνητή. Έτσι, η ηλικία των **ερευνωμένων**, το κατά πόσο η ουσία της έρευνας αποτελεί ευαίσθητη περιοχή, εάν οι σκοποί της έρευνας είναι υπονομευτικοί (απέναντι σε υποκείμενα, δασκάλους ή θεσμούς), ο βαθμός στον **οποίο** ο ερευνητής και ο **ερευνώμενος** μπορεί να συνεργαστούν στο σχεδιασμό της έρευνας, το πώς τα δεδομένα θα γίνουν αντικείμενο **επεξεργασίας**, θα ερμηνευθούν και χρησιμοποιηθούν, η δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων και οι εγγυήσεις της εμπιστευτικότητας είναι μερικές από τις παραμέτρους που μπορούν να σχηματίσουν τη βάση μίας -για να χρησιμοποιήσουμε τη φράση των **Aronson** και **Carlsmith**- "τυποποίησης δημοκρατικής δεοντολογίας". Οι αναγνώστες θα είναι χωρίς αμφιβολία σε θέση να **αναπτύξουν** το δικό τους σχήμα από τις ιδέες και τις απόψεις

16. Kimmel, A.J., *Ethics and Values in Applied Social Research* (Sage, Calif., 1988).

που παρουσιάζονται σ' αυτό το κεφάλαιο, καθώς επίσης και από τις δικές τους εμπειρίες ως ερευνητές.

ΠΗΓΕΣ ΕΝΤΑΣΗΣ

Σημειώσαμε πιο πάνω ότι το ζήτημα της δεοντολογίας στην έρευνα είναι ένα πολύ σύνθετο θέμα. Αυτή η πολυπλοκότητα προκύπτει από πολλές πηγές έντασης. Παρουσιάζουμε δυο από τις σημαντικότερες. Η πρώτη, όπως εκφράζεται από τους Aronson και Carlsmith (1969), είναι η ένταση που υπάρχει μεταξύ δυο ομάδων σχετιζόμενων αξιών που έχει η κοινωνία: της πίστης στην αξία της ελεύθερης επιστημονικής έρευνας για την αναζήτηση της αλήθειας και της γνώσης και της πίστης στην αξιοπρέπεια των ανθρώπων και στα δικαιώματα που πηγάζουν απ' αυτήν. Είναι αυτή η διπολικότητα που αναφέραμε πιο πάνω ως αναλογία κόστους-οφέλους, κατά την οποία "μεγαλύτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στους πιθανούς κινδύνους για τις φυσικές, ψυχολογικές, ανθρώπινες και πολιτιστικές αξίες, όπως και στην αξία της ιδιοκτησίας, παρά στην πιθανή συμβολή της έρευνας στη γνώση". (Συμβούλιο Κοινωνικών Επιστημών και Ανθρωπιστικής Έρευνας του Καναδά, 1981)¹⁷. Όταν οι ερευνητές αντιμετωπίζουν αυτό το δίλημμα (και πιθανόν συμβαίνει λιγότερο στην εκπαίδευση απ' ό,τι στην κοινωνική ψυχολογία ή στην ιατρική), θεωρείται γενικώς ότι το επιλύουν αποφεύγοντας την ακραία λύση, δηλαδή της εγκατάλειψης της έρευνας, αφενός, ή της αγνόησης των δικαιωμάτων των υποκειμένων, αφετέρου. Σε κάθε περίπτωση, η ευημερία των υποκειμένων προέχει (παρ' όλο που αυτό δεν συμβαίνει πάντα, όπως είδαμε), ακόμα κι αν αυτό σημαίνει τον περιορισμό της έρευνας. Οι ερευνητές δεν πρέπει να ξεχνάνε τις υποχρεώσεις τους προς εκείνους που βοηθούν, και πρέπει διαρκώς να βρίσκονται σε ετοιμότητα για εναλλακτικές τεχνικές, εάν τύχει και αυτές που χρησιμοποιούν αποδειχτούν προβληματικές. Βεβαίως, αυτή η διπολικότητα μεταξύ του ερευνητή και το ερευνώμενου αντικατοπτρίζεται στις αρχές της Αμερικανικής Ψυχολογικής Έταιρείας, η οποία, όπως δείχνουν οι Zechmeister και Shaughnessy¹⁸, προσπαθεί να ισορροπήσει μεταξύ των δικαιωμάτων των ερευνητών στην αναζήτηση της κατανόησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των δικαιωμάτων των ατόμων που συμμετέχουν

17. *Ethical Guidelines for the Institutional Review Committee for Research with Human Subjects* (Social Sciences and Humanities Research Council of Canada, 1981).

18. Zechmeister, E.B. and Shaughnessy, J.J., *A Practical Introduction to Research Methods in Psychology* (McGraw-Hill, New York, 1992).

στην έρευνα. Σε τελική ανάλυση, η απόφαση για τη συνέχιση ενός ερευνητικού προγράμματος έγκειται σε μία υποκειμενική εκτίμηση του **κόστους** τόσο για τα άτομα όσο και για την κοινωνία.

Η δεύτερη πηγή έντασης **σ'** αυτό το θέμα δημιουργείται από τις ανταγωνιζόμενες θέσεις της **απολυτοκρατίας** και του σχετικισμού. Η απόλυτη άποψη ξεκαθαρίζει **ότι** σαφείς προκαθορισμένες αρχές πρέπει να **καθοδηγούν** τους ερευνητές **στη** δουλειά τους, προσδιορίζοντας τι πρέπει και τι δεν πρέπει να γίνει (βλ. Πίνακα 16.6). Εάν είχε τηρηθεί μία απόλυτη **στάση**, για παράδειγμα, στο πείραμα της Φυλακής Stanford (βλ. Πίνακα 12.3), όπου οι ερευνητές μελέτησαν τη διαπροσωπική δυναμική σε μία προσομοίωση φυλακής, αυτό θα σήμαινε ότι το πείραμα δε θα έπρεπε να είχε **διεξαχθεί** καθόλου ή ότι θα έπρεπε να είχε **τερματιστεί** πρόωρα, πριν την έκτη μέρα. Ο Zimbardo παρουσιάζει τη θέση του περί δεοντολογίας:

Η αναζήτηση εκείνων των συνθηκών που δικαιώνουν πειράματα τα οποία προκαλούν ανθρώπινο πόνο αποτελεί λανθασμένη προσέγγιση για οποιονδήποτε πιστεύει στην απόλυτη δεοντολογική αρχή ότι η ανθρώπινη ζωή είναι ιερή και δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να προσβάλλεται φυσικά ή διανοητικά με πειραματικές παρεμβάσεις. Από μία τέτοια θέση είναι επίσης λογικό να υποστηριχτεί ότι **καμία** έρευνα δε θα έπρεπε να διεξαχθεί **στην** ψυχολογία ή **στην** ιατρική που να παραβιάζει τη βιολογική ή ψυχολογική ακεραιότητα οποιουδήποτε ανθρώπου, άσχετα από τα οφέλη που πιθανώς ή και σίγουρα θα προκύψουν για την κοινωνία γενικότερα.

(Zimbardo, 1984)¹⁹

Μ' αυτή την απόλυτη αρχή, το πείραμα της Φυλακής Stanford πρέπει να θεωρηθεί αντιδεοντολογικό, γιατί οι συμμετέχοντες υπέφεραν αρκετά.

Αυτοί, αντίθετα, που κρατούν μία σχετικιστική θέση, θα υποστήριζαν ότι δεν υπάρχουν απόλυτες κατευθυντήριες γραμμές και ότι οι δεοντολογικοί προβληματισμοί ξεκινούν από την ίδια τη φύση της **συγκεκριμένης** έρευνας που επιδιώκεται κάθε φορά: η κατάσταση προσδιορίζει τη συμπεριφορά. Υπάρχουν μερικές περιπτώσεις, **πάντως**, στις οποίες ούτε η

19. Zimbardo, P.C., "On the ethics of intervention in **human** psychological research with specific reference to the '**Stanford Prison Experiment**', OTO Murphy, J., John, M. and Brown, H. (eds) *Dialogues and Debates in Social Psychology* (Lawrence Erlbaum Associates σε **συνεργασία** με το Open University Press, **πρώτη έκδοση** το 1984, **ανατύπωση** το 1992).

Πίνακας 16.6: Απόλυτες δεοντολογικές αρχές στην κοινωνική έρευνα

Η δεοντολογία περιλαμβάνει προσωπικούς και κοινωνικούς κώδικες συμπεριφοράς οι οποίοι βασίζονται σε ένα σύνολο αρχών που μπορεί να είναι εμφανές και κωδικοποιημένο ή υπονοούμενο και που μπορεί να είναι αφηρημένο και απρόσωπο ή συγκεκριμένο και προσωπικό. Χάριν συντομίας, μπορούμε να πούμε ότι η δεοντολογία μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως "απόλυτη" και "σχετική". Όταν η **συμπεριφορά** οδηγείται από απόλυτες δεοντολογικές αρχές, αναζητείται μία υψηλής στάθμης ηθική αρχή *αμετάβλητη* από τις συνθήκες εφαρμογής της, το χρόνο, τις καταστάσεις, τα άτομα και τη σκοπιμότητα. Τέτοιες δεοντολογικές αρχές δεν αφήνουν κανένα βαθμό ελευθερίας ώστε οι σκοποί να δικαιώσουν τα μέσα προκειμένου να **προκυψουν** θετικές συνέπειες, ή να παρακαμφθεί μία αρχή ή να εφαρμοστεί σε αλλαγμένη, υποβαθμισμένη μορφή. Σε ακραίες περιπτώσεις δεν υπάρχουν κανενός είδους ελαφρυντικές συνθήκες που να δικαιολογούν απόκλιση από το δεοντολογικό κώδικα.

Πηγή: **Zimbardo**, 1984

απολυτοκρατική ούτε η σχετικιστική θέση είναι **καθαρή**. Γράφοντας για την εφαρμογή της αρχής της συνειδητής συναίνεσης σε σχέση με μελέτες βιογραφιών, ο **Plummer** λέει:

Και οι δύο πλευρές έχουν αδυναμίες. Εάν, για παράδειγμα, όπως συνήθως επιμένουν οι **υποστηρικτές** της απόλυτης θέσης, πρέπει να υπάρξει συνειδητή συναίνεση, μπορεί να αφήσει σχετικώς προνομιούχες ομάδες **υπο-ερευνημένες** (διότι θα αρνηθούν) και μη προνομιούχες ομάδες **υπερ-ερευνημένες** (δεν έχουν τίποτα να χάσουν και, ελπίζοντας, δέχονται). Εάν η ατομική συνείδηση είναι οδηγός, όπως επιμένουν οι **σχετικιστές**, η πόρτα είναι ανοιχτή για τον ασυνείδητο -ή ακόμα και τον ανήθικο- ερευνητή.

(Plummer, 1983)²⁰

20. **Plummer, K.**, *Documents of Life* (George Allen and **Unwin**, London, 1983).

Ο ίδιος συγγραφέας θεωρεί ότι οι γενικές κατευθυντήριες γραμμές που τίθενται από επαγγελματικές ενώσεις και αφήνουν στον ερευνητή το περιθώριο για προσωπική δεοντολογική επιλογή, είναι μία λύση του προβλήματος. Ο Raffe και οι συνεργάτες του²¹ έχουν εντοπίσει άλλες πηγές έντασης, που προέκυψαν στην ερευνά τους: αυτές που υπάρχουν μεταξύ διαφορετικών δεοντολογικών αρχών και μεταξύ ομάδων και άλλων ατόμων ή ομάδων. Πριν ασχοληθούμε με τα προβλήματα των δεοντολογικών διλημμάτων, θα προσεγγίσουμε μία δύο άλλες απόψεις που αποκαλύπτονται από την εμπειρική έρευνα.

ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΟΥ ΠΗΓΑΖΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Όποια δεοντολογική στάση και αν ακολουθήσει κανείς και ό,τι είδους προετοιμασία και αν κάνει, θα υπάρχουν πάντα απρόβλεπτα προβλήματα και δυσκολίες που περιμένουν (βλ. Πίνακα 16.7). Θα ήταν χρήσιμο για τους αναγνώστες να ανατρέξουμε στη βιβλιογραφία και να αναγνωρίσουμε μερικές από αυτές. Η Baumrind²², για παράδειγμα, προειδοποιεί για την πιθανή αποτυχία των ερευνητών να αντιληφθούν την υποχρέωση τους προς τα υποκείμενα για τις υπηρεσίες τους, ίσως επειδή, όπως υποστηρίζει, η αποστασιοποίηση των ερευνητών από το έργο τους εμποδίζει την αντιμετώπιση των υποκειμένων ως ατόμων. Τέτοιου είδους παράλειψη μπορεί να αποφευχθεί εάν οι πειραματιστές είναι προετοιμασμένοι να δαπανήσουν λίγα λεπτά με τα υποκείμενα τους εκ των υστέρων, προκειμένου να τους ευχαριστήσουν για τη συμμετοχή τους, να απαντήσουν στις ερωτήσεις τους, να τους βεβαιώσουν ότι όλα πήγαν καλά και να μιλήσουν μαζί τους για λίγη ώρα. Εάν η έρευνα υποβάλλει τα υποκείμενα σε μία διαδικασία αποτυχίας, απομόνωσης ή απώλειας της αυτοεκτίμησης, για παράδειγμα, οι ερευνητές πρέπει να βεβαιωθούν ότι τα υποκείμενα δεν αποχωρούν πιο ταπεινωμένα, ανασφαλή και αποξενωμένα απ' ό,τι όταν ήρθαν. Από την οπτική γωνία των υποκειμένων, οι διαδικασίες που περιλαμβάνουν απώλεια της αξιοπρέπειας, τραυματισμό της αυτοπεποίθησης, ή επιδρούν αρνητικά στις λογικές τους αρχές είναι πιθανόν πιο επικίνδυνες μακροχρόνια και απαιτούν τις πιο προσεκτικά οργανωμένες μεθόδους αποζη-

-
21. Raffe, D., Bundell, I. and Bibby, J., "Ethics and tactics: issues arising from an educational survey" στο Burgess, R.G. (ed.), *The Ethics of Educational Research* (Falmer Press, Lewes, 1989).
 22. Baumrind, D., "Some thoughts on ethics of research", *American Psychologist*, 19 (1964) 421-423.

Πίνακας 16.7: Μερικά **χαρακτηριστικά δεοντολογικών** προβλημάτων στην κοινωνική έρευνα

1. Η πολυπλοκότητα ενός συγκεκριμένου ερευνητικού προβλήματος μπορεί να εγείρει πολλαπλά ερωτηματικά για τη δέουσα συμπεριφορά.
2. Η ευαισθησία σε δεοντολογικά θέματα είναι απαραίτητη αλλά δεν αρκεί για την επίλυση τους.
3. Τα δεοντολογικά προβλήματα είναι αποτέλεσμα συγκρουόμενων αξιών.
4. Τα δεοντολογικά προβλήματα μπορεί να σχετίζονται και με το αντικείμενο της έρευνας και με τη διεξαγωγή της.
5. Η επαρκής κατανόηση ενός δεοντολογικού προβλήματος απαιτεί μερικές φορές μία ευρεία οπτική γωνία, που βασίζεται στις συνέπειες της έρευνας.
6. Τα δεοντολογικά προβλήματα εμπλέκουν τόσο προσωπικά όσο και επαγγελματικά θέματα.
7. Τα δεοντολογικά προβλήματα διεισδύουν στην επιστήμη (ως σώμα γνώσης) και στην έρευνα (που **διεξάγεται** με **τέτοιον** τρόπο ώστε να **προστατευει** τα δικαιώματα της κοινωνίας και των συμμετεχόντων στην έρευνα).
8. Οι κρίσεις για τη σωστή συμπεριφορά βρίσκονται σε μία συνεχή διαβάθμιση από την απολύτως ανήθικη μέχρι την απολύτως ηθική.
9. Ένα ηθικό πρόβλημα μπορεί να εμφανιστεί ως αποτέλεσμα **απόφασης** να διεξαχθεί μία συγκεκριμένη μελέτη ή να μη διεξαχθεί η μελέτη.

Πηγή: **Kimmel**, 1988

μίσωσης, με κάποιον τρόπο, των υποκειμένων, εάν ο ερευνητής επιλέξει να συνεχίσει χρησιμοποιώντας αυτές τις μεθόδους. Σε ιδιαίτερα ευαίσθητες περιπτώσεις, οι συμμετέχοντες πρέπει να είναι πλήρως ενημερωμένοι για τους κινδύνους σοβαρών μελλοντικών συνεπειών. Υπάρχουν λόγοι να θεωρείται ότι τουλάχιστον μερικά από τα υπάκουα υποκείμενα στα πειράματα του Milgram²³ (βλ. Κεφάλαιο 12) βγήκαν από την εμπειρία αυτή με χαμηλότερη **αυτοεκτίμηση**, μια και έπρεπε να ζήσουν με τη **διαπίστωση**

23. Milgram, S., "Behavioral study of obedience", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67 (1963) 371-378.

ότι **επιθυμούσαν** να εξασκήσουν καταστροφική εξουσία σε βαθμό που να προκαλούν υπερβολικό πόνο σε ένα συνάνθρωπο τους²⁴. Επομένως, οι ερευνητές πρέπει να **χαρακτηρίζονται** από συμπάθεια, σεβασμό, ευγνωμοσύνη και κοινή λογική, χωρίς να είναι υπερβολικά διαχυτικοί. Τα υποκειμένα σαφώς έχουν το δικαίωμα να περιμένουν **ότι** οι ερευνητές με τους οποίους συνεργάζονται φροντίζουν για την ευημερία των συμμετεχόντων. Επιπλέον, οι ευαίσθητες των υποκειμένων πρέπει επίσης να ληφθούν υπόψη όταν ο ερευνητής αποφασίζει να γράφει την αναφορά της έρευνας. Όπως αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία, έχουν υπάρξει περιπτώσεις έρευνας κατά τις οποίες ακόμα και έμπειροι ερευνητές ελάχιστα έχουν λάβει υπόψη τους τα συναισθήματα των υποκειμένων στη φάση της σύνταξης της αναφοράς. Μία συναφής και σημαντική περίπτωση είναι η επίσημη αναφορά εκείνων που βοήθησαν στην έρευνα. Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε μορφή και αν πάρει η γραπτή αναφορά, δηλαδή είτε είναι έκθεση, άρθρο, κεφάλαιο ή διπλωματική εργασία, και ανεξάρτητα από το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται, οι συγγραφείς πρέπει να αναγνωρίσουν και να ευχαριστήσουν όλους όσους βοήθησαν στην έρευνα, ακόμα και ονομαστικά εκείνους των οποίων η συμβολή ήταν σημαντική. Αυτό μπορεί να γίνει στον πρόλογο, στην εισαγωγή ή σε υποσημείωση. **Στην** πραγματικότητα, αυτό είναι μία υπόθεση δεοντολογίας κοινής λογικής, μία προσέγγιση που δίνει τη δυνατότητα στους ερευνητές να αντιμετωπίσουν πολλές από τις προκλήσεις που τους θέτει η έρευνα.

Τα δεοντολογικά προβλήματα στην εκπαιδευτική έρευνα συχνά προκαλούνται από απερισκεψία και επιπολαιότητα ή επειδή ορισμένα πράγματα θεωρούνται δεδομένα. Για παράδειγμα, ένας ερευνητής μπορεί να αγνοεί ηθικά ζητήματα και να αντιλαμβάνεται την εργασία του μέσα σε ένα δεοντολογικό κενό (είναι διαφορετική η περίπτωση κατά την οποία ένας ερευνητής εν γνώσει του θεωρεί τα ηθικά ζητήματα ως ανύπαρκτα). Επίσης, ερευνητές εργαζόμενοι σε επιδοτούμενη έρευνα μπορεί να θεωρούν ότι δε χρειάζεται να προβληματιστούν με ζητήματα δεοντολογίας, θεωρώντας ότι αυτά αντιμετωπίζονται από τους χρηματοδότες τους. Επίσης, κάθε **ερευνητής-μέλος** μίας μεγαλύτερης ερευνητικής ομάδας μπορεί να θεωρήσει, λανθασμένα, ότι οι συνάδελφοι του έχουν τις απαραίτητες δεοντολογικές απόψεις, και έτσι οι κατάλληλες προφυλάξεις είναι αυτονόητες. Ένας φοιτητής του οποίου η έρευνα αποτελεί μέρος ενός διδακτικού προγράμ-

24. **Kelman**, H.C., "Human use of human subjects", *Psychological Bulletin*, 67 (1) (1967) 1-11.

ματος και ο οποίος υποκινείται από προσωπικό ενδιαφέρον ή οι ακαδημαϊκοί ερευνητές που προσβλέπουν σε επαγγελματική προώθηση μπορεί να παραβλέψουν τα "πρέπει" και τα "δεν πρέπει". Δεν υπάρχει τίποτε κακό με κανένα από τα κίνητρα αυτά, αρκεί να λαμβάνονται υπόψη τα δεοντολογικά ζητήματα. Τέλος, οι ερευνητές πρέπει να προσέχουν ώστε να μην υιοθετούν τρόπους ενέργειας (*modi operandi*) με τους οποίους η σωστή δεοντολογική διαδικασία γίνεται θύμα της ευκολίας.

ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΚΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ

Στην αρχή αυτού του κεφαλαίου μιλήσαμε για την αναλογία **κόστους-οφέλους**. Αυτή εξηγήθηκε από τους **Frankfort-Nachmias** και **Nachmias** ως μία σύγκρουση **μεταξύ δύο δικαιωμάτων**, την οποία εκφράζουν ως:

το δικαίωμα της έρευνας και της απόκτησης γνώσης και το δικαίωμα των συμμετεχόντων στην αυτοδιάθεση, την προστασία της ιδιωτικής τους ζωής και την αξιοπρέπεια. Η απόφαση να μη διεξαχθεί ένα ερευνητικό πρόγραμμα, διότι παρεμβαίνει στην ιδιωτική ζωή των συμμετεχόντων, αποτελεί περιορισμό στο πρώτο από τα παραπάνω δικαιώματα. Η απόφαση να διεξαχθεί η έρευνα παρά τη δεοντολογικά **αμφισβητούμενη πρακτική**.... είναι ένας περιορισμός στο **δεύτερο** δικαίωμα.

(Frankfort-Nachmias and Nachmias, 1992)

Αυτό συνιστά το θεμελιώδες δεοντολογικό δίλημμα του κοινωνικού επιστήμονα, στο οποίο δεν υπάρχουν απόλυτα **σωστές** ή λανθασμένες απαντήσεις. Ποια πρόταση θα ευνοηθεί ή πώς **θα** διαμορφωθεί η ισορροπία μεταξύ των δύο, εξαρτάται πολύ από το υπόβαθρο, την πείρα και τις προσωπικές αξίες του ερευνητή. Έχοντας αυτό υπόψη, εξετάζουμε τώρα άλλα διλήμματα που μπορεί να αντιμετωπίσουν οι ερευνητές από τη στιγμή που θα έχουν τοποθετηθεί **σ'** αυτό το βασικό δίλημμα και θα έχουν αποφασίσει να συνεχίσουν την ερευνά τους.

Σεβασμός στην ιδιωτική ζωή

Ως επί το πλείστον, το ατομικό "δικαίωμα για **ιδιωτικότητα**" συνήθως βρίσκεται σε αντίθεση με το δημόσιο "δικαίωμα στη γνώση", και αυτό έχει οριστεί στις **Δεοντολογικές Κατευθυντήριες Γραμμές της Θεσμικής Επιτροπής για Έρευνα με Ανθρώπινα Υποκείμενα** ως:

εκείνο το οποίο επεκτείνεται σε όλες τις πληροφορίες που σχετίζονται με τη σωματική και την πνευματική κατάσταση του ατόμου, τις πρόσω-

πικές του περιστάσεις και κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες δεν είναι δημόσιο κτήμα. Δίνει στο άτομο ή στην ομάδα την ελευθερία να **αποφασίζουν** για τους εαυτούς τους πότε και πού, σε ποιες συνθήκες και σε ποιο βαθμό οι προσωπικές τους στάσεις απόψεις, συνήθειες, εκκεντρικότητες, αμφιβολίες και φόβοι θα ανακοινωθούν ή θα κρατηθούν μυστικοί από τους άλλους.

(Ερευνητικό Συμβούλιο Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών
 τὸν Καναδά, 1981)

Στο πλαίσιο της ερευνητικής **δραστηριότητας**, ως εκ τούτου, το "δικαίωμα στην ιδιωτικότητα" μπορεί εύκολα να **παραβιαστεί** κατά τη διάρκεια μίας έρευνας ή **αφου** αυτή ολοκληρωθεί. Σε κάθε περίπτωση, ο συμμετέχων είναι ευάλωτος.

Η **ιδιωτικότητα** περιγράφεται από τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες από τους Diener και **Crandall** (1978). Αυτές είναι: ο ευαίσθητος χαρακτήρας των πληροφοριών που παρέχονται, το σκηνικό το οποίο παρατηρείται και η δημοσιοποίηση των πληροφοριών. Η ευαισθησία των πληροφοριών σχετίζεται με το πόσο προσωπικές ή δυνάμει απειλητικές είναι οι πληροφορίες που συλλέγονται από τον ερευνητή. Μερικά είδη πληροφοριών είναι πιο προσωπικά από άλλα και μπορεί να είναι περισσότερο απειλητικά. Σύμφωνα με μία έκθεση της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας, για παράδειγμα, "Οι θρησκευτικές προτιμήσεις, οι **σεξουαλικές** πρακτικές, το εισόδημα, οι φυλετικές προκαταλήψεις και άλλα προσωπικά χαρακτηριστικά, όπως η ευφυΐα, η τιμότητα και το θάρρος, είναι **πολύ** πιο ευαίσθητα θέματα από το **όνωμα**, το βαθμό και τον αριθμό **μητρών**" (Αμερικανική Ψυχολογική Ένωση, 1973)²⁵. Έτσι, όσο μεγαλύτερη είναι η ευαισθησία των πληροφοριών, τόσο περισσότερες εγγυήσεις χρειάζονται για να προστατευτεί η ιδιωτικότητα του συμμετέχοντα σε μία έρευνα. Το σκηνικό υπό παρατήρηση μπορεί να ποικίλλει από το πολύ προσωπικό έως το τελείως δημόσιο. Το σπίτι, για παράδειγμα, θεωρείται ως ένα από τα πιο ιδιωτικά σκηνικά και η διείσδυση στα σπίτια των ανθρώπων χωρίς τη συγκατάθεση τους απαγορεύεται από το νόμο. Η δημοσιοποίηση πληροφοριών έχει σχέση με τη δυνατότητα να συσχετίζονται προσωπικές πληροφορίες με την ταυτότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα. Πράγματι, τα προσωπικά δεδομένα ορίζονται από το νόμο ως αυτά που αποκλειστικά

25. American Psychological Association, *Ethical Principles in the Conduct of Research with Human Subjects*, Ad Hoc Committee on Ethical Standards in Psychological Research, (Washington, D.C., 1973).

χαρακτηρίζουν το άτομο που τα παρέχει. Όταν αυτές οι πληροφορίες δημοσιοποιούνται με την αναφορά ονομάτων, από τα MME, για παράδειγμα, τότε ο ιδιωτικός χώρος παραβιάζεται σοβαρά. Όσο πιο πολλοί άνθρωποι πρόκειται να μάθουν αυτές τις πληροφορίες, τόσο μεγαλύτερο πρέπει να είναι το ενδιαφέρον για την εξασφάλιση της **ιδιωτικότητας** (βλ. Diener and Crandall, 1978).

Όπως συμβαίνει και με τα περισσότερα δικαιώματα, τα άτομα μπορούν εθελοντικά να αποποιηθούν την **ιδιωτικότητα**. Οι συμμετέχοντες σε μία έρευνα μπορούν να επιλέξουν να παραιτηθούν από το δικαίωμα τους στον ιδιωτικό τους χώρο, είτε δίνοντας πρόσβαση σε έναν ερευνητή σε ευαίσθητα θέματα ή καταστάσεις είτε συμφωνώντας ότι η αναφορά της έρευνας θα μπορεί να τους κατονομάσει. Στην τελευταία περίπτωση τουλάχιστον η συνειδητή συναίνεση είναι αναγκαίο να εξασφαλισθεί.

Γενικά, εάν οι ερευνητές σκοπεύουν να εισβάλουν στις ιδιωτικές πλευρές της ζωής των ατόμων, οι προθέσεις τους πρέπει να αποσαφηνιστούν και να ζητηθεί η συνειδητή συναίνεση απ' αυτούς που πρόκειται να παρατηρηθούν ή να εξεταστούν σε ιδιωτικά ζητήματα. Άλλες μέθοδοι για την προστασία των **συμμετεχόντων** είναι η ανωνυμία και η εμπιστευτικότητα. Ακολουθεί η αναλυτική τους εξέταση.

Ανωνυμία

Όπως λένε οι **Frankfort-Nachmias** και **Nachmias**, "η **υποχρέωση** να προστατευτεί η ανωνυμία των συμμετεχόντων σε μία έρευνα και να κρατηθούν τα στοιχεία της έρευνας εμπιστευτικά είναι ουσιαστική. Πρέπει να εξασφαλίζεται με κάθε κόστος, εκτός αν γίνουν ρυθμίσεις περί του αντιθέτου και εκ των προτέρων με τους συμμετέχοντες" (Frankfort-Nachmias and Nachmias, 1992).

Η ουσία της ανωνυμίας είναι ότι οι πληροφορίες που παρέχονται από τους συμμετέχοντες δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να αποκαλύπτουν την ταυτότητα τους. Αντίστοιχα, όπως είδαμε πιο πάνω, τα προσωπικά στοιχεία μπορούν να φανερώσουν αυτόν στον οποίο ανήκουν. Ένας συμμετέχων ή υποκείμενο θεωρείται ανώνυμος όταν ο ερευνητής ή κάποιος άλλος δεν μπορεί να εντοπίσει τον συμμετέχοντα ή το υποκείμενο από τις πληροφορίες που παρέχονται. Όπου ισχύει αυτή η συνθήκη, ο σεβασμός στον προσωπικό χώρο του συμμετέχοντα είναι εγγυημένος, άσχετα με το πόσο προσωπικές ή ευαίσθητες φύσεως είναι οι πληροφορίες. Έτσι, ένας που απαντά σε ένα ερωτηματολόγιο το οποίο δεν έχει κανένα απολύτως αναγνωριστικό σημείο — **ονόματα**, διευθύνσεις, εργασιακές λεπτομέρειες ή κώδικα σύμ-

βολα- εξασφαλίζει πλήρη και απόλυτη ανωνυμία. Από την άλλη μεριά, ένα άτομο που συμφωνεί για **συνέντευξη** πρόσωπο με πρόσωπο δεν μπορεί να αναμένει ανωνυμία. **Στην καλύτερη** περίπτωση, ο ερευνητής μπορεί να υποσχεθεί εμπιστευτικότητα.

Οι κύριοι τρόποι για να εξασφαλίσουμε την ανωνυμία είναι να μη **χρησιμοποιούμε** τα ονόματα των συμμετεχόντων ή άλλα προσωπικά στοιχεία πιστοποίησης της ταυτότητάς. Άλλοι τρόποι επίτευξης της ανωνυμίας καταγράφονται από τους **Frankfort-Nachmias** και **Nachmias** ως εξής:

Οι συμμετέχοντες μπορεί να κληθούν να χρησιμοποιήσουν ένα ψευδώνυμο ή να διαφοροποιήσουν συγκεκριμένα προσωπικά **στοιχεία** (ημερομηνία γεννήσεως ή αριθμό εθνικής ασφάλισης, για παράδειγμα). Η ανωνυμία μπορεί να ενισχυθεί, εάν τα ονόματα και άλλα αναγνωριστικά στοιχεία συνδεθούν με τις πληροφορίες με έναν κωδικό αριθμό. Μόλις τα στοιχεία είναι έτοιμα για ανάλυση, η ανωνυμία μπορεί να διατηρηθεί ξεχωρίζοντας τις αναγνωριστικές πληροφορίες από τα ερευνητικά δεδομένα. Επιπλέον διασφαλίσεις περιλαμβάνουν την απαγόρευση της αντιγραφής των αρχείων και την ύπαρξη κλειδαρίθμων για την πρόσβαση στα δεδομένα.

(Frankfort-Nachmias and Nachmias, 1992)²⁶

Αυτές οι οδηγίες μπορεί να λειτουργούν ικανοποιητικά στις περισσότερες περιπτώσεις, αλλά, όπως δείχνει ο **Raffe** και οι συνεργάτες του (1989), υπάρχουν κάποτε δυσκολίες στην εξασφάλιση της ανωνυμίας, όταν π.χ. η κατηγοριοποίηση των δεδομένων μπορεί να υποδειξει με ακρίβεια ένα άτομο ή ένα ίδρυμα, ή όταν το προσωπικό έχει πρόσβαση στα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια. Ο **Plummer** (1983), ομοίως, αναφέρεται σε βιογραφίες στις οποίες έχουν αλλαχτεί τα ονόματα, έχουν μετατοπιστεί οι τοποθεσίες και έχουν προστεθεί φανταστικά γεγονότα, για να αποτραπεί η αναγνώριση των υποκειμένων από τυχόν γνωστούς τους. **Παρ'** όλο που μπορεί κανείς να πάρει πολλές παρόμοιες προφυλάξεις, δεν υπάρχει απόλυτη εγγύηση της πλήρους ανωνυμίας στην περίπτωση βιογραφικών μελετών. Ευτυχώς, στην πειραματική κοινωνική ψυχολογική **έρευνα**, ο πειραματιστής ενδιαφέρεται περισσότερο για την "ανθρώπινη" συμπεριφορά, παρά για τη συμπεριφορά των συγκεκριμένων ατόμων, όπως σημειώνουν οι **Aronson** και **Carlsmith** (1969). **Συνεπώς**, ο ερευνητής δεν έχει

26. Βλ. επίσης, Reynolds, P.D., *Ethical Dilemmas and Social Science Research* (San Francisco, Jossey-Bass, 1979).

κανένα ενδιαφέρον να συνδέσει το πρόσωπο, ως ένα μοναδικό επώνυμο **άτομο**, με μία συγκεκριμένη **συμπεριφορά**, και τα δεδομένα της έρευνας μπορούν να μεταφερθούν σε κωδικοποιημένους, ανώνυμους πίνακες δεδομένων. Όπως σχολιάζουν, "ο ίδιος ο χαρακτήρας της διαδικασίας αποτελεί δεοντολογικά ένα μεγάλο πλεονέκτημα, επειδή **εξαλείφει** μερικές από τις αρνητικές συνέπειες της εισβολής στον προσωπικό χώρο" (Aronson and Carlsmith, 1969).

Εμπιστευτικότητα

Ο δεύτερος τρόπος **προστασίας** του δικαιώματος της προσωπικής ζωής ενός συμμετέχοντα είναι η υπόσχεση για εμπιστευτικότητα. Αυτό σημαίνει ότι, **παρ'** ότι οι ερευνητές γνωρίζουν ποιος παρέχει τις πληροφορίες ή **μπορούν** να αναγνωρίσουν τους συμμετέχοντες από τα στοιχεία που δίνονται, σε καμία περίπτωση δε θα κάνουν δημοσίως γνωστή τη συσχέτιση. Τα όρια που περικλείουν το κοινό μυστικό θα προστατευτούν. Η ουσία βρίσκεται στο κατά πόσο οι ερευνητές θα φερθούν **έμπιστα σ'** αυτούς που τους βοήθησαν. Γενικώς, στη φάση της πρόσβασης ή όταν συλλέγουν τα στοιχεία τους, οι ερευνητές ξεκαθαρίζουν τη θέση τους προς τους φιλοξενούντες ή τα υποκείμενα τους. Πρέπει έτσι να είναι **πολύ** σαφείς, όταν εξηγούν στα υποκείμενα την έννοια και τα όρια της εμπιστευτικότητας σε σχέση με το συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα. Γενικώς, όσο πιο ευαίσθητης φύσεως, προσωπικές ή απόρρητες είναι οι πληροφορίες, τόσο μεγαλύτερη είναι η υποχρέωση του ερευνητή να βεβαιωθεί ότι οι εγγυήσεις της εμπιστευτικότητας τηρούνται κατά το πνεύμα και το γράμμα. Οι υποσχέσεις πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη.

Στην περιγραφή του για την εμπιστευτικότητα και το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, ο **Kimmel** (1988) σημειώνει ότι το γενικό εύρημα της **εμπειρικής** βιβλιογραφίας είναι ότι μερικοί που θα **μπορούσαν** να πάρουν μέρος στην έρευνα θα αρνηθούν να **συνεργαστούν** σε ευαίσθητα θέματα, εάν η διαβεβαίωση για **εμπιστευτικότητα** είναι ασθενής ή ασαφής ή μη κατανοητή ή θεωρείται εύκολο να παραβιαστεί. Καταλήγει τονίζοντας ότι η χρησιμότητα των δεδομένων σε έρευνα ευαίσθητων περιοχών μπορεί να **επηρεαστεί** σοβαρά από την ανικανότητα του ερευνητή να παράσχει αξιόπιστη υπόσχεση εμπιστευτικότητας. Οι διαβεβαιώσεις δε φαίνεται ότι επηρεάζουν τα **ποσοστά** συνεργασίας σε μη επίμαχες μελέτες, ίσως διότι, όπως υποστηρίζει ο Kimmel, υπάρχει η πεποίθηση στους περισσότερους συμμετέχοντες ότι η **εμπιστευτικότητα** θα τηρηθεί.

Ένας αριθμός τεχνικών έχει δημιουργηθεί, ώστε να υπάρχει δημόσια πρόσβαση σε δεδομένα και πληροφορίες χωρίς να καταπατείται η εμπιστευτικότητα. Αυτές παρατίθενται από τους Frankfort-Nachmias και Nachmias (1992) ως εξής:

1. Διαγραφή των αναγνωριστικών στοιχείων (για παράδειγμα, ονομάτων, διευθύνσεων ή άλλων αναγνωριστικών στοιχείων από τα δημοσιοποιούμενα δεδομένα).
2. Ευρύτερες κατηγορίες αναφοράς (για παράδειγμα, δημοσιοποίηση του έτους γέννησης αντί της συγκεκριμένης ημερομηνίας, του επαγγέλματος αλλά όχι της ειδικότητας και παροχή γενικότερων πληροφοριών αντί ειδικών).
3. **Μικροαθροίσεις** (δηλαδή κατασκευή "μέσων απόμων" από τα δεδομένα και δημοσιοποίηση αυτών των δεδομένων αντί των πραγματικών που αφορούν τα άτομα).
4. Εσκεμμένη εισαγωγή λαθών (στα ατομικά στοιχεία, ενώ τα **αθροιστικά** δεδομένα μένουν απαραλλάκτα).

Προδοσία

Ο όρος "προδοσία" χρησιμοποιείται συνήθως όταν δεδομένα τα οποία παρασχέθηκαν με εμπιστευτικότητα δημοσιοποιούνται κατά τρόπο ώστε να προκαλέσουν ενόχληση, άγχος ή ίσως και πόνο στο υποκείμενο ή στον συμμετέχοντα που παρέσχε τις πληροφορίες. Είναι η παραβίαση της εμπιστοσύνης, σε αντίθεση με την εμπιστευτικότητα, και είναι συχνά η συνέπεια εγωιστικών κινήτρων προσωπικής ή επαγγελματικής φύσεως. Ο Plummer σχολιάζει, "στην κοινωνιολογία είναι κάπως αθέμιτο όταν ένας κοινωνιολόγος μπορεί να εισέλθει στη ζωή ενός προσώπου ή μίας ομάδας για μία μακρά περίοδο, να μάθει τα πιο κρυφά μυστικά τους και κατόπιν να τα εκθέσει δημοσίως" (Plummer, 1983). Μία από τις ερευνητικές μεθόδους με τις οποίες ασχοληθήκαμε σ' αυτό το βιβλίο και είναι ιδιαίτερος ευάλωτη στην προδοσία είναι η **έρευνα-δράση**. Όπως σημειώνει η Kelly, αυτό μπορεί να δημιουργήσει διάφορα δεοντολογικά προβλήματα²⁷. Παρατηρεί ότι, αν αντιμετωπίζουμε τους δασκάλους ως συνεργάτες στις καθημερινές μας επαφές, μπορεί να φανεί σαν προδοσία της εμπιστοσύνης τους εάν αυτές οι επαφές καταγράφουν και χρησιμοποιηθούν ως αποδεικτικό υλικό.

27. Kelly, A., "Education or indoctrination? The ethics of school-based action research", στο Burgess, R.G. (ed.), *The Ethics of Educational Research* (Falmer Press, Lewes, 1989).

Αυτό ισχύει **ιδιαίτερα στην** περίπτωση που το υλικό αυτό είναι αρνητικό. Μία **διέξοδος**, επισημαίνει η Kelly, είναι να υποβληθούν οι αναφορές και οι **αξιολογήσεις των αντιδράσεων** των εκπαιδευτικών **στους** εμπλεκόμενους **εκπαιδευτικούς** για σχολιασμό, έτσι **ώστε** οι ίδιοι να αξιολογήσουν τη δική τους μεταβαλλόμενη **στάση**. Προειδοποιεί πάντως ότι αυτό θα λειτουργούσε καλά με εκπαιδευτικούς που έχουν ήδη μνηθεί **στην** έρευνα, αλλά είναι πιο προβληματικό **στις** περιπτώσεις που οι εκπαιδευτικοί παραμένουν αδιάφοροι ή εχθρικοί απέναντι **στους στόχους** του ερευνητικού προγράμματος. Πώς μπορεί κανείς να γράψει μία έντιμη αλλά κριτική αναφορά για τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών, αναρωτιέται, εάν ελπίζει να συνεχίσει να συνεργάζεται με τους ίδιους; Και συμπεραίνει, "Η θέση μας βρίσκεται στο άβολο σημείο ανάμεσα **στον** εσωτερικό **αξιολογητή**, του οποίου η κύρια φροντίδα εντοπίζεται **στους** συναδέλφους και **στο** σχολείο, και **στον** εξωτερικό ερευνητή, για τον οποίο σχόλια και μικρά **περιστατικά** μπορεί να παράσχουν τα πιο αποκαλυπτικά δεδομένα" (Kelly, 1989).

Εξαπάτηση

Η χρήση της εξαπάτησης **στην** έρευνα **της** κοινωνιολογίας και της κοινωνικής ψυχολογίας έχει προκαλέσει αρνητική δημοσιότητα. **Στην** έρευνα της κοινωνικής ψυχολογίας, ο όρος χρησιμοποιείται για εκείνη την πειραματική **κατάσταση** κατά την οποία ο ερευνητής εν γνώσει του αποκρύπτει τον αληθινό σκοπό και τις συνθήκες της έρευνας ή παραπληροφορεί τα υποκείμενα ή τα εκθέτει χωρίς λόγο σε **καταστάσεις** που προκαλούν ενόχληση, πόνο ή άγχος, χωρίς να γνωρίζουν τα υποκείμενα τι πρόκειται να συμβεί. Η εξαπάτηση **συνίσταται** στο **ότι** δεν λέγεται ολόκληρη η αλήθεια. Οι θιασώτες της μεθόδου **υποστηρίζουν** ότι, εάν ένα πείραμα εξαπάτησης είναι η μόνη μέθοδος για να ανακαλυφθεί κάτι πραγματικά σημαντικό, η αλήθεια που αποκαλύπτεται **κατ'** αυτό τον τρόπο δικαιολογεί τα ψέματα που ειπώθηκαν κατά τη διαδικασία, στο βαθμό που δε βλάπτονται τα υποκείμενα (βλ. Aronson *et al.*, 1990). Οι αντιρρήσεις για την τεχνική, εξάλλου, έχουν ήδη διατυπωθεί **στο** Κεφάλαιο 12, όπου η μέθοδος αντιδιαστέλλεται με το παίξιμο ρόλων. Το πρόβλημα από την οπτική γωνία του ερευνητή είναι: "Ποια είναι η **σωστή** ισορροπία μεταξύ του συμφέροντος της επιστήμης και **της** **ανθρωπιστικής** μεταχείρισης ανθρώπων οι οποίοι εν αγνοία τους παρέχουν τα **δεδομένα**;"'. Με **άλλα** λόγια, **το** πρόβλημα ανάγεται ξανά στη σχέση **κόστους-οφέλους**.

Η σημασία του προβλήματος της εξαπάτησης γίνεται ακόμα πιο εμφανής εάν θυμηθούμε ότι είναι ενσωματωμένη σε πολλές από τις τεχνικές μέ-

τρησης που χρησιμοποιούμε, για τις οποίες έχει σημασία να αγνοεί ο απαντών τα στοιχεία της προσωπικότητας και των στάσεων που θέλουμε να ερευνήσουμε.

Υπάρχουν πολλά προβλήματα που δεν μπορούν να ερευνηθούν χωρίς την εξαπάτηση και, παρ' όλο που υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι τα περισσότερα υποκείμενα δέχονται χωρίς διαμαρτυρία το γεγονός ότι εξαπατήθηκαν αφού αντιληφθούν τη χρησιμότητα της έρευνας (βλ., για παράδειγμα, Festinger and Katz, 1966), είναι σημαντικό να έχει κανείς υπόψη του το ερώτημα κατά πόσο το μέγεθος και το είδος της εξαπάτησης δικαιολογείται από τη σημασία της μελέτης και την έλλειψη εναλλακτικών μεθόδων.

Δεοντολογικοί ενδοιασμοί υπάρχουν ιδιαίτερος όταν επιχειρείται εξαπάτηση δευτέρου βαθμού, δηλαδή όταν αφήνουμε άτομα να πιστεύουν ότι δρουν ως ερευνητές, ενώ στην πραγματικότητα λειτουργούν οι ίδιοι ως υποκείμενα (ως συμμετέχοντες εν αγνοία τους). Τέτοιες διαδικασίες μπορούν να υπονομεύσουν τη σχέση μεταξύ του ερευνητή και του υποκειμένου περισσότερο απ' ό,τι αν τους παραπληροφορούσε. Η χρήση της εξαπάτησης που οδηγεί σε ιδιαίτερα βλαπτικές συνέπειες είναι μία άλλη περίπτωση στην οποία πρέπει να δοθεί προτεραιότητα κατά τις δεοντολογικές θεωρήσεις. Ένα παράδειγμα θα ήταν η μελέτη από τους Campbell, Sanderson και Laverty²⁸, η οποία δημιούργησε ιδιαίτερα αγχωτικές συνθήκες υπό τη χρήση φαρμάκων, για να προκαλέσει παροδική διακοπή της αναπνοής (βλ. Πίνακα 16.8).

Ο Kelman (1967) προτείνει τρεις τρόπους αντιμετώπισης του προβλήματος της εξαπάτησης. Πρώτον, είναι σημαντικό να είμαστε διαρκώς σε εγρήγορση και να αναρωτιόμαστε συνεχώς εάν η εξαπάτηση είναι απαραίτητη και δικαιολογημένη. Πρέπει να αποφεύγουμε την τάση να θεωρούμε την ερώτηση περιττή αποδεχόμενοι την εξαπάτηση ως τρέχουσα μεθοδολογία. Η ενεργός συνειδητοποίηση είναι από μόνη της μέρος της λύσης, διότι καθιστά τη χρήση της εξαπάτησης επίκεντρο της συζήτησης, της έρευνας και της δυνατότητας επιλογής.

Ο δεύτερος τρόπος προσέγγισης του προβλήματος αφορά την εξουδετέρωση και ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιδράσεων της εξαπάτησης. Για παράδειγμα, τα υποκείμενα πρέπει να επιλεγούν κατά τέτοιο τρόπο

28. Campbell, D., Sanderson, R.E. and Laverty, S.G., "Characteristics of a conditioned response in human subjects during extinction trials following a single traumatic conditioning trial", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 68 (1964) 627-639.

Πίνακας 16.8: Μία ακραία περίπτωση εξαπάτησης

Σε ένα πείραμα που σχεδιάστηκε για να μελετήσει την εφαρμογή μίας αντίδρασης σε μία κατάσταση που είναι τραυματική αλλά δεν προξενεί πόνο, οι Campbell, Sanderson και Laverty²⁸, προκάλεσαν — με τη χρήση ενός φαρμάκου— μία παροδική διακοπή στην αναπνοή των υποκειμένων τους. Τα υποκείμενα επιβεβαίωσαν στις αναφορές τους ότι αυτή ήταν μία "τρομακτική" εμπειρία γι' αυτούς. Όλα τα υποκείμενα νόμισαν ότι πέθαιναν. Τα υποκείμενα, άνδρες αλκοολικοί που προσφέρθηκαν εθελοντικά για το πείραμα, επειδή τους είπαν ότι σχετίζεται με πιθανή θεραπεία του αλκοολισμού, δεν προειδοποιήθηκαν από πριν για την επίδραση του φαρμάκου, μια και αυτή η πληροφορία θα μείωνε την τραυματική επίδραση της εμπειρίας.

Πηγή: Προσαρμοσμένο από Kelman, 1967

ώστε να αποκλειστούν άτομα τα οποία είναι ιδιαίτερα ευάλωτα. Κάθε βλαβερός για τα υποκείμενα χειρισμός πρέπει να γίνεται σε μέτρια ένταση. Οι ερευνητές πρέπει να είναι ευαίσθητοι σε σήματα κινδύνου που εκπέμπουν οι αντιδράσεις των υποκειμένων και να είναι έτοιμοι να αντιμετωπίσουν κρίσεις, όταν αυτές εμφανίζονται και στην κατάληξη της έρευνας, πρέπει να διαθέσουν χρόνο όχι μόνο για να διαβεβαιώσουν τα υποκείμενα, αλλά και για να τα βοηθήσουν να ξεπεράσουν τα συναισθήματα τους από την εμπειρία, σε όποιο βαθμό αυτό είναι αναγκαίο. Η αρχή ότι τα υποκείμενα δεν πρέπει να εξέρχονται από την έρευνα με μεγαλύτερο άγχος ή με μειωμένα αισθήματα αυτοσεβασμού απ' ό,τι όταν προσήλθαν πρέπει να ακολουθηθεί. Το επιθυμητό είναι τα υποκείμενα να εμπλουτίζονται από την εμπειρία και να την εγκαταλείπουν με το αίσθημα ότι έχουν μάθει κάτι.

Ο κύριος τρόπος για την εξουδετέρωση των αρνητικών επιδράσεων μίας έρευνας με εξαπάτηση είναι να επιβεβαιωθεί ότι δίνονται ικανοποιητικές εξηγήσεις στο τέλος της έρευνας ή της ερευνητικής συνάντησης. Η ανάδραση πρέπει να είναι απαράβιαστη και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει τα υποκείμενα να δέχονται ψευδή ανάδραση ή να εξαπατώνται νομίζοντας ότι δέχονται ανάδραση, όταν ο ερευνητής στην πράξη εισάγει άλλον έναν πειραματικό χειρισμό.

Ακόμα και στην περίπτωση αυτή, πάντως, υπάρχουν κίνδυνοι. Όπως γράφουν οι Aronson και Carlsmith:

Η σύντομη ενημέρωση ενός υποκειμένου εκ των υστέρων δεν συνίσταται απλώς στην παρουσίαση της αλήθειας. Η αλήθεια δεν έχει καμία μαγική θεραπευτική **ιδιότητα**. Πραγματικά... εάν παρουσιαστεί με σκληρό τρόπο, η αλήθεια μπορεί να είναι πιο επιβλαβής **απ' ό,τι** αν δεν δινόταν καμία εξήγηση. Υπάρχουν τεράστιες διαφορές **στον** τρόπο με τον οποίο γίνεται αυτό και είναι ακριβώς αυτές οι διαφορές που έχουν ουσιαστική σημασία στο να καθορίζουν εάν το υποκείμενο αισθάνεται ταλαιπωρημένο όταν αφήνει το χώρο του πειράματος.

(Aronson and Carlsmith, 1969)

Οι συγγραφείς θεωρούν ότι μία βασική παράμετρος της τελικής συζήτησης είναι η μετάδοση της ειλικρίνειας των ερευνητών ως επιστημόνων που ερευνούν για την αλήθεια και η έκφραση της συμπάθειας τους για το γεγονός ότι **αναγκάστηκαν** να χρησιμοποιήσουν τη μέθοδο της εξαπάτησης για την αποκάλυψη της αλήθειας. Όπως λένε, "Κανένα είδος **μεταπειραματικής** ευγένειας δεν είναι τόσο δραστικό για την εξάλειψη της δυσαρέσκειας των υποκειμένων όσο μία έντιμη εξομολόγηση της δυσαρέσκειας **τον ίδιο** του ερευνητή για την κατάσταση" (Aronson and Carlsmith, 1969).

Ο τρίτος τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος της εξαπάτησης είναι να **εξασφαλιστεί** η χρησιμοποίηση νέων διαδικασιών και ανανεωτικών τεχνικών. Είναι ένα ζήτημα αξιοποίησης της προσωπικής δημιουργικότητας κατά την αναζήτηση εναλλακτικών μεθόδων. Έχει **υποστηριχτεί** ότι το παίξιμο ρόλων ή τα οιονεί πειράματα θα **μπορούσαν** να αποδειχτούν μία λεωφόρος που αξίζει να εξερευνηθεί (πρόκειται για την αντιπαράθεση "παίξιμο ρόλων εναντίον εξαπάτησης", που ανοίξαμε **στο** Κεφάλαιο 12). **Μ'** αυτή τη μέθοδο, όπως είδαμε τότε, το υποκείμενο καλείται να συμπεριφερθεί σαν να ήταν ένα συγκεκριμένο άτομο σε μία συγκεκριμένη κατάσταση. Πάντως, όποια μορφή κι αν πάρουν οι νέες μέθοδοι, θα απαιτήσουν ριζικά διαφορετικές θεωρήσεις για το ρόλο του υποκειμένου στο είδος αυτό της έρευνας. Απαιτείται η χρήση υποκίνησης των υποκειμένων αντί της παράκαμψής τους. Απαιτείται ίσως, επίσης, αυξημένη ενημέρωση των υποψηφίων υποκειμένων παρά συντήρηση της άγνοιας τους.

Ο **Plummer** (1983) μας πληροφορεί ότι ακόμα και στη σπάνια περίπτωση της βιογραφίας συμβαίνουν εξαπατήσεις, μικρότερες όμως. Για παράδειγμα, η γενική περιγραφή που δίνεται για την έρευνα μπορεί να αφήνει έξω ορισμένα βασικά ζητήματα, γιατί, πράγματι, το να πεις στο υποκείμενο "τι ακριβώς ερευνάς" μπορεί να επηρεάσει το αποτέλεσμα σε σημαντικό βαθμό. Επιπλέον, διαφορετικές περιγραφές της έρευνας μπορούν να δοθούν σε διαφορετικές ομάδες. Αναφέρει μία περίπτωση από τη δική του έρευνα,

μία μελέτη σεξουαλικών μειονοτήτων, η οποία απαιτούσε διαφορετικά επίπεδα πληροφόρησης - για τα υποκείμενα, για τους συνεργάτες, για γενικές ερωτήσεις και για εξωτερικούς φίλους. Καμία από αυτές τις αναφορές δεν ψευδόταν, απλώς έδιναν έμφαση σε διαφορετικές πτυχές της έρευνας.

Στις κοινωνικές επιστήμες, το δίλημμα της εξαπάτησης, όπως είδαμε, έχει παίξει σημαντικό ρόλο ιδιαίτερα στο πεδίο της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας, δεδομένου ότι δεν αναφέρεται στα υποκείμενα η πραγματική φύση του πειράματος. Ένα άλλο πεδίο στο οποίο έχει χρησιμοποιηθεί αρκετά τα τελευταία χρόνια είναι αυτό της κοινωνιολογίας, όπου οι ερευνητές αποκρύπτουν τις ταυτότητες τους και διεισδύουν σε ξένες ομάδες - η αντιπαράθεση συγκαλυμμένου-φανερού. Η συγκαλυμμένη ή μυστική συμμετοχή αναφέρεται σ' αυτό το είδος της έρευνας στο οποίο οι ερευνητές δαπανούν σημαντικό χρόνο, σε συγκεκριμένο ερευνητικό περιβάλλον, αποκρύπτοντας το γεγονός ότι είναι ερευνητές και προσποιούμενοι ότι παίζουν κάποιο άλλο ρόλο.

Ο Buhner²⁹ σημειώνει ότι αυτές οι μέθοδοι έχουν δημιουργήσει μία μεγάλη συζήτηση και ότι δεν υπάρχουν απλές και γενικά αποδεκτές απαντήσεις στα δεοντολογικά ζητήματα που δημιουργεί αυτή η τακτική. Ο Erikson³⁰, για παράδειγμα, απαριθμεί λόγους εναντίον της συγκαλυμμένης έρευνας. Μεταξύ των άλλων υποστηρίζει ότι οι κοινωνιολόγοι έχουν ευθύνες απέναντι στα υποκείμενα τους, ότι η μυστική έρευνα μπορεί να τραυματίσει άλλους ανθρώπους με τρόπους που δεν μπορούν να προβλεφθούν ή να επανορθωθούν εκ των υστέρων και ότι οι κοινωνιολόγοι έχουν ευθύνη απέναντι στους συναδέλφους τους κοινωνιολόγους. Ο Douglas³¹, αντιθέτως, υποστηρίζει ότι η συγκαλυμμένη παρατήρηση είναι μία χρήσιμη, αναγκαία και αποκαλυπτική μέθοδος. Ο Buhner (1982) συμπεραίνει ότι το πιο ακαταμάχητο επιχείρημα υπέρ της συγκαλυμμένης παρατήρησης είναι ότι έχει δημιουργήσει κοινωνική επιστήμη, κάτι που δε θα ήταν δυνατό χωρίς τη μέθοδο αυτή. Θα ήταν άστοχο, προσθέτει, να μην αναγνωρίσουμε ότι η χρήση των συγκαλυμμένων μεθόδων έχει προωθήσει την κατανόηση μας για την κοινωνία.

Η τελευταία λέξη στο ζήτημα της εξαπάτησης γενικώς ανήκει στον Kimmel (1988), ο οποίος υποστηρίζει ότι λίγοι ερευνητές μπορούν να

29. Bulmer, M. (ed.), *Social Research Ethics* (Macmillan, London and Basingstoke, 1982).

30. Erikson, K.T., "A comment on disguised observation in sociology", *Social Problems*, 14 (1967), 366-373.

31. Douglas, J.D., *Investigative Social Research* (Sage, Beverly Hills, 1976).

εργαστούν χωρίς τη χρήση της **εξαπάτησης**, δεδομένου ότι η υιοθέτηση μίας συντηρητικής προσέγγισης θα μπορούσε να μειώσει την **αξία** μίας σημαντικής έρευνας σε σημείο **που** δύσκολα να αξίζει την προσπάθεια. Μία μελέτη για τη φυλετική προκατάληψη, για παράδειγμα, που θα **τιτλοφορείτο** ακριβώς έτσι, σίγουρα θα επηρέαζε τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων υποκειμένων. Οι μελέτες εξαπάτησης, συμπεραίνει, διαφέρουν τόσο πολύ, που και οι αυστηρότεροι κριτές θα έπρεπε να πειστούν πολύ ώστε να δηλώσουν με απόλυτο τρόπο ότι όλες οι μελέτες εξαπάτησης έχουν εν δυνάμει βλαβερές επιδράσεις στους συμμετέχοντες ή άλλα μειονεκτήματα. Μεταφερόμαστε τώρα σε ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται στο εκπαιδευτικό σκηνικό και σε μερικά δεοντολογικά ζητήματα που συνδέονται **μ'** αυτές.

ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Τα δεοντολογικά προβλήματα τα οποία προκύπτουν από τις ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται σε εκπαιδευτικά θέματα αναλύονται στη συλλογή άρθρων με επιμέλεια του Burgess *The Ethics of Educational Research (Η Δεοντολογία της Εκπαιδευτικής Έρευνας)*³² και το βιβλίο συνιστάται στους αναγνώστες για ενημέρωση. Το κάθε άρθρο αντανακλά την πραγματικότητα καθημερινών προβλημάτων, ζητημάτων και διλημμάτων που είναι δυνατό να αντιμετωπίζουν τόσο οι πεπειραμένοι όσο και οι αρχάριοι ερευνητές της εκπαίδευσης. Στο πρώτο μέρος του βιβλίου τα κεφάλαια εστιάζονται σε διαφορετικές στρατηγικές έρευνας, όπου υπογραμμίζονται ειδικά δεοντολογικά προβλήματα σε σχέση με τη χρήση τέτοιων μεθόδων **στην** εκπαιδευτική έρευνα. Το κεφάλαιο των **Raffe, Bundell** και **Bibby**, για παράδειγμα, διαπραγματεύεται δεοντολογικά προβλήματα που προκύπτουν από τη χρήση της επισκόπησης. Εξετάζουν ζητήματα σχετικά με τη συνειδητή συναίνεση, με τη χρήση βάσεων δεδομένων και με τους νομικούς και επαγγελματικούς κώδικες που έχουν θεσπιστεί για να προστατεύουν τα υποκείμενα της έρευνας. Η **Sammons**, στο άρθρο της, αναφέρεται σε προβλήματα που ανακύπτουν από τη χρήση **στατιστικών** μεθόδων και παρατηρεί ότι, **παρ'** όλο που η νομοθεσία καθιστά υποχρεωτικό για τα σχολεία να παρέχουν στατιστικά στοιχεία για τα αποτελέσματα των εξετάσεων, δεν υπάρχει νομοθεσία για τον τρόπο με τον οποίο θα αναλύονται ή θα χρησιμοποιούνται αυτά τα στοιχεία. Ο ίδιος

32. Burgess, R.G. (ed.), *The Ethics of Educational Research* (Falmer Press, Lewes, 1989).

ο Burgess αναφέρεται σε δεοντολογικά ζητήματα που προκύπτουν από την εθνογραφική έρευνα. Περιγράφει τις δεοντολογικές **διαστάσεις** στις σχέσεις **μεταξύ** ερευνητή και **ερευνώμενου** κατά τη διαδικασία της πρόσβασης και το χειρισμό των σχέσεων στο πεδίο της έρευνας. **Συζητείται** ένας αριθμός σχετικών προβλημάτων. Παρόμοια θέματα χαρακτηρίζουν το άρθρο της **Riddell**, στο οποίο εξετάζει τη φεμινιστική έρευνα σε **δύο** αγροτικά σχολεία ενιαίας κατεύθυνσης. Η εργασία της περιγράφει πώς η φεμινιστική έρευνα εγείρει ερωτήματα για την **τιμωτήτα**, τις σχέσεις ισχύος, την ευθύνη του ερευνητή προς τον **ερευνώμενο** και τη συνεργασία. Αντίστοιχα θέματα **για** ερευνητές που κάνουν **έρευνα-δράση εξετάζονται** από την Kelly, που ήταν **συνδιευθύντρια** του προγράμματος "Κορίτσια στην Επιστήμη και την Τεχνολογία", μία μελέτη που εστιάζεται στη μειωμένη συμμετοχή των κοριτσιών στην **επιστήμη** και την τεχνολογία (βλ. Κεφ. 9). Εξετάζεται μία σειρά ζητημάτων - η ισχύς του ερευνητή και οι αξίες, το πρόβλημα της συνειδητής συναίνεσης και ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζονται τα δεδομένα της έρευνας στους συμμετέχοντες στο πρόγραμμα. Οι δεοντολογικές **συνέπειες** της έρευνας συγκεκριμένων περιπτώσεων εξετάζονται αναλυτικά στο άρθρο του Simon. Και εδώ, συζητούνται βασικά ζητήματα, όπως η εμπιστευτικότητα, η συνειδητή συναίνεση, η ανωνυμία και το δικαίωμα σεβασμού του ιδιωτικού χώρου και της γνώσης. Περαιτέρω ζητήματα ηθικής φύσεως σε σχέση με την **εμπειρική** έρευνα συζητούνται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου.

Η παρουσίαση των άρθρων που περιέχονται στο βιβλίο του Burgess δείχνει ότι τα ζητήματα που ανακύπτουν από την **περιπλοκότητα** των ερευνητικών μεθόδων σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και οι δεοντολογικές τους επιπτώσεις είναι πιθανώς ζητήματα απρόβλεπτα, ιδιαίτερα για τους λιγότερο έμπειρους ερευνητές. Οι τελευταίοι πρέπει να είναι ενήμεροι **γι'** αυτά τα είδη της έρευνας, τα οποία από την ίδια τη φύση τους οδηγούν από το ένα πρόβλημα στο άλλο. Αλληπάλληλα προβλήματα αυτού του είδους μπορούν να ανακύψουν σε επισκοπήσεις ή εθνογραφικές μελέτες, για παράδειγμα, ή στην έρευνα-δράση ή στην αξιολόγηση των εξελίξεων. Πράγματι, ο ερευνητής θα βρει συχνά ότι τα μεθοδολογικά και δεοντολογικά ζητήματα είναι συνυφασμένα με τα πιο πολλά από τα είδη έρευνας που έχουμε καθορίσει ως ποιοτικά ή ερμηνευτικά. Όπως σημειώνουν οι Hitchcock και Hughes:

Όταν κάνουμε συμμετοχική παρατήρηση ή όταν παίρνουμε συνέντευξη από **συναδέλφους-εκπαιδευτικούς**, ανακύπτουν δεοντολογικά προβλήματα τα οποία σχετίζονται άμεσα με τη φύση της ερευνητικής τεχνικής που χρησιμοποιείται. Ο βαθμός συγκάλυψης ή αποκάλυψης της φύσης

της έρευνας και των σκοπών της αφορά άμεσα τον **εκπαιδευτικό-ερευνητή**.

(Hitchcock and Hughes, 1988)

Συνεχίζουν εκθέτοντας τα είδη των ερωτημάτων που μπορεί να **υπάρξουν** σε μία τέτοια κατάσταση: "Που, δηλαδή, τελειώνει για τον ερευνητή η επίσημη παρατήρηση και που αρχίζει η ανεπίσημη παρατήρηση;" "Δικαιολογείται να είσαι ανοιχτός με κάποιους εκπαιδευτικούς και κλειστός με άλλους;" "Πόσα μπορεί να πει ο ερευνητής στους μαθητές για ένα συγκεκριμένο τμήμα της έρευνας;" "Πότε μία συνήθης συζήτηση είναι μέρος των ερευνητικών δεδομένων και πότε όχι;" "Είναι οι φήμες νόμιμα δεδομένα και μπορεί δεοντολογικά ο ερευνητής να χρησιμοποιήσει υλικό που του έχει μεταφερθεί με **εμπιστευτικότητα**;" Όπως συμπεραίνουν οι Hitchcock και Hughes, ο κατάλογος των ερωτημάτων είναι ατελείωτος και μπορεί να σχετιστεί τόσο με τη **φύση** της χρησιμοποιούμενης ερευνητικής τεχνικής όσο και με την κοινωνική οργάνωση του περιβάλλοντος που ερευνάται. Το κλειδί για την επιτυχή αντιμετώπιση τέτοιων ερωτημάτων έγκειται στην εδραίωση καλών σχέσεων. Αυτό περιλαμβάνει τη δημιουργία μίας αίσθησης επικοινωνίας **μεταξύ** των ερευνητών και των υποκειμένων τους, που θα οδηγήσει σε αισθήματα πίστης και εμπιστοσύνης. Ακόμα μία φορά πρέπει να γίνει αναφορά στην εργασία των Fine και **Sandstrom** (1988) **γι'** αυτό το θέμα, που συζητούν λεπτομερώς δεοντολογικά και πρακτικά ζητήματα έρευνας πεδίου με παιδιά. Ειδικότερα, δείχνουν πώς μεταβάλλονται οι δεοντολογικές συνέπειες της συμμετοχικής παρατήρησης σε συνάρτηση με την ηλικία των παιδιών. Ένα άλλο χαρακτηριστικό σχετικό με τις ποιοτικές μεθόδους εντοπίστηκε από τον Finch, που παρατηρεί **ότι**:

Μπορεί να υπάρχουν σοβαρά δεοντολογικά και πολιτικά διλήμματα για τον τρόπο με τον οποίο **χρησιμοποιείται** το υλικό που παράγεται και από τον ίδιο τον ερευνητή και από άλλους. Αυτά τα ερωτήματα δεν απουσιάζουν από την ποσοτική έρευνα, αλλά η μεγαλύτερη αποστασιοποίηση του ερευνητή από τα υποκείμενα της έρευνας μπορεί να τα κάνει λιγότερο αγωνιώδη. Επιπλέον, στην εθνογραφική έρευνα ή στη **συνέντευξη** σε βάθος, ο ερευνητής βρίσκεται σε θέση εμπιστοσύνης και του παρέχεται ιδιαίτερη πρόσβαση σε πληροφορίες, που είναι συνήθως ιδιωτικές ή απρόσιτες. Το να επιβεβαιώσεις ότι αυτή η εμπιστοσύνη δε θα προδοθεί δεν είναι απλή υπόθεση... **Όταν** η ποιοτική έρευνα αποβλέπει σε ζητήματα κοινωνικής πολιτικής, υπάρχει το ειδικό δίλημμα

ότι τα ευρήματα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να χειροτερέψουν την κατάσταση του πληθυσμού-στόχου κατά κάποιον τρόπο.

(Finch, 1985)³³

Το άρθρο της Kelly φαίνεται να θεωρεί, όπως σημειώσαμε και πιο πάνω, ότι η περιοχή της ποιοτικής έρευνας στην οποία οι δεοντολογικές κεραίες του ερευνητή πρέπει να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες είναι αυτή της έρευνας-δράσης. Εδώ οι ερευνητές, είτε είναι εκπαιδευτικοί είτε όχι, πρέπει να δείξουν ιδιαίτερη προσοχή απέναντι στις παγίδες που καιροφυλακτούν. Αυτές οι δυσκολίες δε συνοψίζονται πουθενά καλύτερα απ' ό,τι στον Hopkins:

Οι ενέργειες των ερευνητών είναι βαθιά συνδεδεμένες με μία υπάρχουσα κοινωνική οργάνωση και η αδυναμία τους να ενταχθούν στις διαδικασίες αυτής της οργάνωσης μπορεί όχι μόνο να καταστρέψει τη διαδικασία της βελτίωσης, αλλά ακόμα και την υπάρχουσα χρήσιμη εργασία. Στην περίπτωση της έρευνας-δράσης προχωρούν πέρα από τη συνηθισμένη φροντίδα για εμπιστευτικότητα και σεβασμό των ατόμων που είναι υποκείμενα της έρευνας, και καθορίζουν επιπλέον κατάλληλους τρόπους εργασίας με άλλους συμμετέχοντες στην κοινωνική οργάνωση.

(Hopkins, 1985)³⁴

Ο Πίνακας 16.9 αντιπροσωπεύει ένα σύνολο αρχών ειδικά σχεδιασμένων για ερευνητές της έρευνας-δράσης από τους Kemmis και McTaggart³⁵, και παρατίθεται στο έργο του Hopkins (1985).

Ολοκληρώνουμε υπενθυμίζοντας στους αναγνώστες που πρόκειται να ασχοληθούν με την έρευνα-δράση ότι το πρόβλημα της πρόσβασης δεν επιλύεται μόλις κάποιος πάρει την έγκριση για να χρησιμοποιήσει το σχολείο ή τον οργανισμό. Η συμβουλή που δίνεται από τους Hammersley και Atkinson όσον αφορά την εθνογραφική έρευνα είναι εξίσου εφαρμοσμένη και στην έρευνα-δράση. Όπως λένε:

33. Finch, J., "Social policy and education: problems and possibilities of using qualitative research" *in* Burgess, R.G. (ed.), *Issues in Educational Research* (Falmer Press, Lewes, 1989).

34. Hopkins, D., *A Teacher's Guide to Classroom Research* (Open University Press, Milton Keynes, πρώτη δημοσίευση το 1985, ανατύπωση το 1990).

35. Kemmis, S. and McTaggart, R., *Action Research Planner* (Deakins University Press, Victoria, Australia, 1981).

Πίνακας 16.9: Δεοντολογικές αρχές για την καθοδήγηση των ερευνητών της έρευνας-δράσης

Τηρήστε το πρωτόκολλο: Φροντίστε να εξασφαλίσετε ότι τα σχετικά πρόσωπα, επιτροπές και αρχές έχουν λάβει γνώση και ότι έχει δοθεί η αναγκαία έγκριση και άδεια.

Συνεργαστείτε με τους συμμετέχοντες: Ενθαρρύνετε άλλους που ενδιαφέρονται για τις βελτιώσεις στις οποίες προσβλέπετε να σχηματίσουν και να διαμορφώσουν την εργασία.

Διαπραγματευτείτε μ' αυτούς που επηρεάζονται: Δεν επιθυμεί ο καθένας να εμπλακεί άμεσα. Η εργασία σας πρέπει να λάβει υπόψη τις υποχρεώσεις και τις επιθυμίες των άλλων.

Αναφέρετε την πρόοδο: Κρατήστε την εργασία εμφανή και παραμείνετε ανοιχτός σε προτάσεις, ώστε να μπορούν να ληφθούν υπόψη απρόβλεπτες ή αόρατες προεκτάσεις. Οι συνεργάτες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν τη διαμαρτυρία τους σε σας.

Εξασφαλίστε σαφείς εξουσιοδοτήσεις: Αυτό ισχύει όταν θέλετε να παρατηρήσετε τους επαγγελματικούς σας συνεργάτες και όταν θέλετε να εξετάσετε έγγραφα.

Διαπραγματευτείτε τις περιγραφές των εργασιών άλλων: Πάντα να αφήνετε αυτούς τους οποίους περιγράφετε να ελέγχουν τις περιγραφές σας ως προς το αν είναι δίκαιες, σχετικές και ακριβείς.

Συζητήστε τις περιγραφές των απόψεων των άλλων (π.χ. σε περιγραφές επικοινωνιών): Πάντα να αφήνετε αυτούς που εμπλέκονται σε συνεντεύξεις, συναντήσεις και γραπτές ανταλλαγές να ζητούν τροποποιήσεις οι οποίες ενισχύουν την ορθότητα, τη σχετικότητα και την ακρίβεια των δεδομένων.

Εξασφαλίστε σαφή εξουσιοδότηση πριν χρησιμοποιήσετε αποσπάσματα: Αυτολεξεί μεταγραφές ή παρατηρήσεις, αποσπάσματα από ηχογραφήσεις ή μαγνητοσκοπήσεις, σχολιασμοί, συμπεράσματα ή συστάσεις σε αναφορές (γραπτές ή σε συναντήσεις).

Συζητήστε τις αναφορές για διάφορα επίπεδα δημοσιοποίησης: Θυμηθείτε ότι τα διαφορετικά αφοραστήρια θέλουν διαφορετικά είδη αναφορών. Αυτό που χρειάζεται για μία ανεπίσημη προφορική αναφορά σε μία συνάντηση στο Πανεπιστήμιο μπορεί να μην είναι κατάλληλο για μία συνάντηση του προσωπικού, μία αναφορά στο τοπικό συμβούλιο, ένα άρθρο περιοδικού, μία εφημερίδα, ένα γράμμα σε γονείς. Να είστε συντηρητικοί, εάν δεν μπορείτε να ελέγξετε την έκταση της δημοσιοποίησης.

Αποδεχτείτε την ευθύνη για την τήρηση της εμπιστευτικότητας.

Διατηρήστε το δικαίωμα να κάνετε αναφορά για τη δουλειά σας: Εφόσον αυτοί που εμπλέκονται είναι ικανοποιημένοι με την ορθότητα, την ακρίβεια και τη σχετικότητα των αναφορών που τους αφορούν, και θεωρούν ότι οι αναφορές δεν εκθέτουν άσκοπα ή δεν προσβάλλουν αυτούς που εμπλέκονται, τότε οι αναφορές δεν υπόκεινται σε βέτο ή δεν κωλύονται από απαγορεύσεις εμπιστευτικότητας.

Κάντε γνωστές και δεσμευτικές τις αρχές σας για τη διαδίκαια: Όλοι οι άνθρωποι που εμπλέκονται στο πρόγραμμα της έρευνας-δράσης που πραγματοποιείτε πρέπει να συμφωνούν με τις αρχές, πριν αρχίσει η εργασία. Οι άλλοι πρέπει να είναι ενήμεροι των δικαιωμάτων τους κατά τη διαδικασία.

Το γεγονός **ότι** έχει κάποιος **αποκτήσει** το δικαίωμα εισόδου σε ένα περιβάλλον δεν αποτελεί εγγύηση για πρόσβαση σε όλα τα δεδομένα που είναι εκεί διαθέσιμα. Δεν είναι όλα τα μέρη του περιβάλλοντος **αυτού** εξίσου ανοιχτά στην παρατήρηση, **ουτε** θα είναι όλοι πρόθυμοι να μιλήσουν, και ακόμα και ο πιο πρόθυμος πληροφοριοδότης μπορεί να μην είναι προετοιμασμένος, ή ίσως ικανός, να αποκαλύψει όλες τις πληροφορίες που έχει στη διάθεση του. Εάν απαιτούνται δεδομένα για να εξελιχθεί ή να δοκιμαστεί μία **θεωρία**, η διαπραγμάτευση της πρόσβασης είναι πιθανόν να είναι μία συνεχής διαδικασία για τον **εθνογράφο**.
(Hammersley and Atkinson, 1983)

Όπως παρατηρούν οι **συγγραφείς**, διαφορετικά είδη δεδομένων απαιτούν **διαφορετικούς** ρόλους και αυτοί συνεπάγονται εφαρμογή διαφορετικών δεοντολογικών αρχών στις διάφορες περιπτώσεις διαπραγμάτευσης.

ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Μετά τη σύντομη περιπλάνηση μας στα προβλήματα της δεοντολογίας σε σχέση με την **έρευνα-δράση**, μία προσέγγιση στις δραστηριότητες μέσα στην τάξη που συχνά ασχολείται με τη βελτίωση της απόδοσης και την **επάρθεια** του εκπαιδευτικού, θα ήταν λογικό να αναγνωρίσουμε το ρόλο και τη σημασία της **δεοντολογίας** στην αξιολόγηση των εκπαιδευτικών. Η εκτίμηση της απόδοσης των εκπαιδευτικών και του διευθυντή έχει ιδιαίτερη σημασία δεδομένου ότι η υπευθυνότητα, οι ανάγκες των εκπαιδευτικών και η αποτελεσματικότητα της διοίκησης αποκτούν μεγαλύτερη σημασία, καθώς οι κυβερνήσεις προχωρούν σε **παιδαγωγικές** και **διδασκτικές** αλλαγές και καθώς οι δυνάμεις της αγοράς ασκούν πίεση στο εκπαιδευτικό σύστημα γενικώς. Έτσι, προωθώντας την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών, τα προγράμματα αξιολόγησης της εκπαίδευσης πρέπει να προγραμματίζονται και να σχεδιάζονται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να συμβαδίζουν με τις δεοντολογικές αρχές τόσο στο σχολικό όσο και στο τοπικό διοικητικό επίπεδο. Πιο κάτω παρουσιάζουμε βασικές αρχές και έννοιες που διαμορφώθηκαν στις **ΗΠΑ** και μπορεί να ευαισθητοποιήσουν όσους εμπλέκονται σε διαδικασίες αξιολόγησης δεοντολογικών ζητημάτων.

Ο Strike³⁶ στην εργασία του για τη δεοντολογία της εκπαιδευτικής αξιολόγησης, προτείνει δυο γενικές αρχές, οι οποίες μπορούν να **αποτε-**

36. Strike, KA, "The ethics of educational evaluation", στο *A New Handbook of Teacher Evaluation*, Millman, J. and Darling-Hammond, L (eds), (Corwin Press, Sage, Calif., 1990).

λέσουν τη βάση για περαιτέρω σκέψεις στον τομέα της αξιολόγησης. Αυτές είναι η αρχή της μεγιστοποίησης του οφέλους και η αρχή του ίσου σεβασμού. Η πρώτη, η αρχή της μεγιστοποίησης του οφέλους, υποστηρίζει ότι η καλύτερη απόφαση είναι αυτή που προξενεί το μεγαλύτερο όφελος για τους περισσότερους ανθρώπους. Είναι πραγματιστική, υπό την έννοια ότι κρίνει την ορθότητα των πράξεων μας από τις συνέπειες τους, ή όπως λέει ο Strike, η καλύτερη πράξη είναι αυτή που φέρνει τα καλύτερα αποτελέσματα. Στους βρετανικούς φιλοσοφικούς κύκλους είναι γνωστή ως ωφελιμισμός και απαιτεί να αναγνωρίζουμε τα συγκεκριμένα οφέλη που επιθυμούμε να μεγιστοποιήσουμε, να εντοπίζουμε έναν κατάλληλο πληθυσμό για μεγιστοποίηση, να καθορίζουμε πώς μετριέται η μεγιστοποίηση και να κατανοούμε πλήρως τις επιπτώσεις των πράξεων μας. Η δεύτερη αρχή, αυτή του ίσου σεβασμού, απαιτεί να σεβόμαστε την ίση αξία όλων των ανθρώπων. Αυτό μας επιβάλλει να χρησιμοποιούμε τους ανθρώπους ως σκοπούς μάλλον παρά ως μέσα. Να τους θεωρούμε ως ελεύθερους και λογικούς και να δεχόμαστε ότι έχουν τα ίδια βασικά δικαιώματα με τους άλλους.

Ο Strike συνεχίζει παραθέτοντας τις παρακάτω δεοντολογικές αρχές, τις οποίες θεωρεί ιδιαίτερα σημαντικές κατά την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και οι οποίες διακρίνονται υπό το φως των δύο βασικών αρχών που περιγράφηκαν πιο πάνω:

1. **Αρμόζουσα διαδικασία:** Οι διαδικασίες αξιολόγησης πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι κρίσεις είναι λογικές: ότι γνωστά και αποδεκτά πρότυπα χρησιμοποιούνται με συνέπεια σε κάθε περίπτωση, ότι τα πειστήρια είναι λογικά και ότι υπάρχουν συστηματικές και λογικές διαδικασίες για τη συλλογή και τον έλεγχο των αποδεικτικών στοιχείων.
2. **Ιδιωτικότητα.** Αυτό σημαίνει το δικαίωμα να ελέγχει κανείς τις πληροφορίες που τον αφορούν, και προστατεύει τους ανθρώπους από τη χωρίς εγγυήσεις παρεμβολή στις υποθέσεις τους. Στην αξιολόγηση απαιτείται οι διαδικασίες να μην είναι αδιάκριτες και η αξιολόγηση αυτού του είδους αφορά μόνον αυτές τις όψεις των δραστηριοτήτων ενός εκπαιδευτικού που σχετίζονται με την εργασία του. Επίσης προστατεύει την εμπιστευτικότητα των πληροφοριών που χρησιμοποιούνται κατά την αξιολόγηση.
3. **Ισότητα.** Στο πλαίσιο της αξιολόγησης νοείται ως ένα είδος απαγόρευσης για τη λήψη αποφάσεων που στηρίζονται σε άσχετα κριτήρια, όπως η φυλή, η θρησκεία, το γένος ή η εθνικότητα.

4. **Δημόσια διαφάνεια.** Αυτή η αρχή απαιτεί διαφάνεια προς το κοινό όσον αφορά τις διαδικασίες αξιολόγησης, τους σκοπούς τους και τα αποτελέσματά τους.
5. **Ανθρωπιά.** Αυτή η αρχή απαιτεί να λαμβάνονται υπόψη τα αισθήματα και οι ευαισθησίες αυτών που βρίσκονται υπό αξιολόγηση.
6. **Το όφελος τον ερευνημένου.** Αυτή η αρχή απαιτεί οι αποφάσεις που αφορούν την αξιολόγηση να γίνονται κατά τρόπο που σέβεται τα ενδιαφέροντα των σπουδαστών, των γονέων και του κοινού, με προτεραιότητα απέναντι στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και το προσωπικό τους.
7. **Ακαδημαϊκή ελευθερία.** Αυτή απαιτεί να διατηρείται στην τάξη μία ατμόσφαιρα πνευματικής ελευθερίας και για τους εκπαιδευτικούς και για τους σπουδαστές. Η αξιολόγηση δεν πρέπει να διαταράσσει αυτό το κλίμα.
8. **Σεβασμός της αυτονομίας.** Οι εκπαιδευτικοί δικαιούνται μία λογική διακριτική ευχέρεια και το δικαίωμα να εκφέρουν κρίση σε ό,τι αφορά τη δουλειά τους. Οι αξιολογήσεις δεν πρέπει να διεξάγονται έτσι ώστε να περιορίζεται η διακριτική τους ευχέρεια και η κρίση τους.

Ο Strike παρουσιάζει αυτές τις αρχές με πιο αναλυτικό και συστηματικό τρόπο στο άρθρο του (βλ. το σύντομο απόσπασμα στον Πίνακα 16.10).

Τέλος, σημειώνουμε τις τρεις αρχές που εφαρμόζει ο Strike στο έργο της επίλυσης διαφορών, για διαφορές που δημιουργούνται κατά τη διαδικασία αξιολόγησης μεταξύ των εκπαιδευτικών και των ιδρυμάτων στα οποία απασχολούνται. Κατά την επίλυση μιας διαφοράς, θεωρεί ότι η θεραπεία πρέπει να προτιμάται, όπου είναι δυνατόν, από τις πειθαρχικές κυρώσεις ή την απόλυση, η διαμεσολάβηση από τις δικαστικές λύσεις, και ότι οι ανεπίσημες προσπάθειες πρέπει να προηγούνται των επισήμων για την επίλυση των διαφορών.

Είδαμε σ' αυτό το κεφάλαιο και σ' αυτό το συγκεκριμένο τμήμα πώς προχωρεί στις ΗΠΑ η κωδικοποίηση και η ρύθμιση των δεοντολογικών αρχών αυτό συμβαίνει τόσο σε επίσημο όσο και σε ανεπίσημο επίπεδο. Στο επόμενο, προτελευταίο, τμήμα, βλέπουμε από κοντά αυτά τα ζητήματα και τις συνέπειες τους στο Ηνωμένο Βασίλειο.

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ

Μια ματιά σε οποιοδήποτε σύγχρονο αμερικανικό βιβλίο για τις κοινωνικές επιστήμες δείχνει το βαθμό στον οποίο οι επαγγελματίες ερευνητές στις

Πίνακας 16.10: Απόσπασμα από κατάλογο δικαιωμάτων για τις διαδικασίες αξιολόγησης των εκπαιδευτικών

1. Οι εκπαιδευτικοί έχουν το δικαίωμα να αξιολογούνται συμφωνά με γενικά, δημόσια και κατανοητά κριτήρια.
2. Οι εκπαιδευτικοί έχουν το δικαίωμα να ειδοποιούνται για το πότε θα αξιολογηθούν.
3. Οι εκπαιδευτικοί έχουν το δικαίωμα να μαθαίνουν τα αποτελέσματα της αξιολόγησης τους.
4. Οι εκπαιδευτικοί έχουν το δικαίωμα να αντιδρούν στα αποτελέσματα των αξιολογήσεων τους με ουσιαστικό τρόπο.
5. Οι εκπαιδευτικοί έχουν το δικαίωμα για κανονική και προγραμματισμένη **αξιολόγηση**.
6. Οι εκπαιδευτικοί έχουν το δικαίωμα να προσφεύγουν εναντίον αρνητικών αποφάσεων και οι απόψεις τους να κρίνονται από αμερόληπτη και απροκατάληπτη αρχή.
7. Οι εκπαιδευτικοί έχουν το δικαίωμα να παραλαμβάνουν γραπτή έκθεση με αναλυτική αιτιολόγηση των μέτρων που πρόκειται να ληφθούν για την περίπτωση τους.

Πηγή: Προσαρμοσμένο από Strike, 1990

ΗΠΑ ελέγχονται από νόμους και κανονισμούς³⁷. Αυτοί υπάρχουν σε διάφορα επίπεδα: οι ομοσπονδιακοί και πολιτειακοί νόμοι, οι επιτροπές δεοντολογίας που επιβλέπουν την έρευνα σε πανεπιστήμια και άλλα ιδρύματα, οι κώδικες δεοντολογίας των επαγγελματιών ενώσεων, καθώς και οι προσωπικές δεοντολογικές αρχές των ερευνητών, είναι όλα σημαντικοί κανονιστικοί μηχανισμοί. Όλοι οι ερευνητές, από τους προπτυχιακούς σπουδαστές που διεξάγουν ένα ερευνητικό πρόγραμμα για την απόκτηση του πτυχίου τους, ως τους επαγγελματίες **ερευνητές**, που αγωνίζονται στα σύνορα της γνώσης, πρέπει να είναι ενήμεροι των δεοντολογικών κωδίκων και κανονισμών που διέπουν τις πρακτικές τους. Δώσαμε δείγματα της ερευνητικής δεοντολογίας των Αμερικανών ερευνητών σ' αυτό το κεφάλαιο. Η μη τήρηση αυτών των αρχών από τους ερευνητές θεωρείται υπονόμευση

37. Για παράδειγμα, βλ., Zechmeister, E.B. and Shaughnessy, J.J., *A Practical Introduction to Research Methods in Psychology* (McGraw-Hill, New York, 1992).

ολόκληρης της **επιστημονικής** διαδικασίας και μπορεί να οδηγήσει σε νομικές και οικονομικές ποινές για άτομα και ιδρύματα.

Η Μ. Βρετανία δεν έχει προχωρήσει όσο οι **ΗΠΑ** στη θέσπιση κανονισμών και σχετικής δικονομίας, αλλά είναι ίσως ζήτημα χρόνου. Ακόμα και στο Ηνωμένο Βασίλειο, όμως, οι επαγγελματικές οργανώσεις έχουν **επεξεργαστεί** κώδικες πρακτικής που εκφράζουν τη συναίνεση ως προς τις αξίες μέσα σε μία συγκεκριμένη ομάδα, οι οποίοι βοηθούν τους ερευνητές υποδεικνύοντας τους τι είναι επιθυμητό και τι πρέπει να αποφεύγεται. Βεβαίως, αυτοί δε λύνουν όλα τα προβλήματα, διότι λίγα πράγματα έχουν απόλυτο χαρακτήρα και συνεπώς οι δεοντολογικές αρχές μπορεί να είναι ανοιχτές σε μεγαλύτερο εύρος ερμηνειών. Επιπλέον, περισσότερο ανεπίσημοι κώδικες δεοντολογικών αρχών έχουν προκύψει ως προϊόντα ατομικών πρωτοβουλιών. Η θέσπιση γενικών κανονιστικών μηχανισμών αφορά και τη Μ. Βρετανία, αλλά περισσότερο στο πεδίο των πληροφοριών και των δεδομένων -πώς φυλάσσονται και η χρήση που τους γίνεται, για **παράδειγμα**— ζητήματα τα οποία έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους εκπαιδευτικούς ερευνητές. Αυτή η κατηγορία θα περιλάμβανε, για παράδειγμα, στατιστικά δεδομένα, δεδομένα που χρησιμοποιούνται ως βάση για αξιολόγηση, αρχεία αναλυτικών προγραμμάτων, αρχεία γραπτών και μεταγραμμένων κειμένων, πίνακες δεδομένων, προσωπικά έγγραφα, ερευνητικά δεδομένα, αρχεία σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ηχογραφήσεις και βιντεοσκοπήσεις.

Καθώς η τεχνολογία των πληροφοριών αποκτά κεντρική θέση και η κοινωνία ολοένα και περισσότερο εξαρτάται από τις πληροφορίες, οικονομικώς και λειτουργικώς, αντιλαμβανόμαστε πόσο σημαντικό είναι το ζήτημα των πληροφοριών για μας. Είναι σημαντικό όχι μόνο **γι'** αυτό που είναι και **γι'** αυτά που μπορεί να κάνει. Πληθώρα συγγραφέων έχουν επισημάνει τη σχέση των πληροφοριών και της εξουσίας. Οι Harris, **Pearce** και **Johnstone**, για παράδειγμα, λένε:

Η πληροφόρηση και η εξουσία έχουν πολύ στενή συγγένεια... Η εξουσία πάνω στα άτομα... βασίζεται στον έλεγχο προσωπικών πληροφοριών. Η ισχύς στον επαγγελματικό **τομέα** απαιτεί τόσο την αναγνώριση της καλύτερης κρίσης του επαγγελματία από τον πελάτη όσο και ένα δίκτυο επαγγελματικών και διεπαγγελματικών σχέσεων, και πιθανώς ανταγωνισμού, που στηρίζεται στη χρήση και την ανταλλαγή πληροφοριών. Είναι καλό να αναγνωρίζουμε ότι οι αποφάσεις για τη διατήρηση των πληροφοριών ή την πρόσβαση σ' αυτές είναι πάντα, σε ένα βαθμό, αποφάσεις που σχετίζονται με την εξουσία.

(Harris, Pearce and Johnstone, 1992)³⁸

Όταν αναφερόμαστε στο βαθμό στον οποίο δυο βασικές έννοιες στον κόσμο της σύγχρονης εκπαίδευσης, δηλαδή η "αποτίμηση" (ή αξιολόγηση) και η "απόδοση ευθύνης" βασίζονται εξ ολοκλήρου στις πληροφορίες σε οποιαδήποτε μορφή, οι οποίες είναι το ζωτικό τους στοιχείο, αντιλαμβανόμαστε πόσο πανίσχυρες είναι οι πληροφορίες. Η κακή χρήση τους επομένως ή η αποκάλυψη τους σε λανθασμένη στιγμή ή σε λάθος άτομο ή όργανο μπορεί να επιφέρει τις πιο ατυχείς συνέπειες για ένα άτομο, μία ομάδα ή ένα ίδρυμα. Και τα πράγματα διογκώνονται αν οι πληροφορίες είναι λανθασμένες ή ατελείς ή σκόπιμα παραπλανητικές.

Σε έναν κόσμο που κατακλύζεται από πληροφορίες, είναι βασικό να θεσπίζονται περιορισμοί που να προστατεύουν από την κακή χρήση ή την κατάχρηση. Ο Νόμος περί Προστασίας Δεδομένων (1984)³⁹ σχεδιάστηκε προς αυτή την κατεύθυνση. Καλύπτει τις αρχές της προστασίας των δεδομένων, τις ευθύνες των χρηστών των δεδομένων και τα δικαιώματα αυτών στους οποίους αναφέρονται τα δεδομένα. Οι γενικοί του σκοποί εμπεριέχονται σε οκτώ αρχές. Πάντως, δεδομένα που διατηρούνται για "ιστορικούς και ερευνητικούς σκοπούς" εξαιρούνται από την αρχή η οποία δίνει στα άτομα το δικαίωμα της πρόσβασης σε προσωπικά δεδομένα που αφορούν αυτούς τους ίδιους, υπό την προϋπόθεση ότι τα δεδομένα δεν είναι διαθέσιμα σε μορφή που κάνει τα άτομα αναγνωρίσιμα. Τα ερευνητικά δεδομένα έχουν επίσης μερική εξαίρεση από δύο επιπλέον αρχές, ότι δηλαδή αυτά τα δεδομένα μπορούν να τηρούνται επ' αόριστον και ότι τα δεδομένα για ερευνητικούς σκοπούς δεν πρέπει να αποκαλύπτονται κατά τη διάρκεια της συλλογής τους.

Από τις δύο πιο σημαντικές αρχές σχετικά με τα ερευνητικά δεδομένα, η μία τονίζει ότι τα προσωπικά δεδομένα (που κατά τρόπο αποκλειστικό προσδιορίζουν το άτομο που τα παραχώρησε) μπορούν να διατηρηθούν μόνο για καθορισμένους και νόμιμους λόγους. Η δεύτερη αρχή ορίζει ότι πρέπει να υπάρχουν τα κατάλληλα μέτρα ασφαλείας εναντίον της μη εξουσιοδοτημένης πρόσβασης, της τροποποίησης, της αποκάλυψης ή της καταστροφής και της τυχαίας απώλειας προσωπικών δεδομένων. Για τη μελέτη των επιπτώσεων του Νόμου για την Προστασία των Δεδομένων

38. Harris, N., Pearce, P. and Johnstone, S., *The Legal Context of Teaching* (Longman, London, 1992).

39. *Data Protection Act*, HMSO, London, 1984.

στις εργασίες του **Κέντρου** Εκπαιδευτικής Κοινωνιολογίας, βλ. στους **Raffe, Bundell και Bibby** (1989).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Αυτό το βιβλίο ασχολήθηκε με τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην εκπαιδευτική έρευνα, και στο τελευταίο κεφάλαιο επιχειρήσαμε να **εξοικειώσουμε** τους αναγνώστες μας με κάποιες δεοντολογικές δυσκολίες που πιθανόν να ανακαλύψουν κατά τη **διεξαγωγή** μιας τέτοιας έρευνας. **Γι'** αυτόν το σκοπό αναφερθήκαμε σε βασικές έννοιες και ιδέες από απόψεις και έρευνες στους τομείς της εκπαίδευσης, της ψυχολογίας, της κοινωνικής ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, για να φωτίσουμε κάποια από τα πιο σημαντικά διλήμματα και ζητήματα που αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής έρευνας. Κάνοντας το αυτό, έχουμε σαφώς υπόψη μας ότι δεν είναι δυνατό να εντοπίσουμε όλες τις πιθανές **δεοντολογικές** ερωτήσεις και να κρίνουμε ποια είναι η σωστή ερευνητική συμπεριφορά⁴⁴. Εξάλλου,

-
40. Όσον **αφορά** την **κρίση** της **συμπεριφοράς** των ερευνητών, πιθανόν ο **μόνος** τομέας της εκπαιδευτικής έρευνας όπου ο όρος "ηθικό **απόλυτο**" μπορεί να **εφαρμοστεί** αναμφισβήτητα **και** όπου δεν τίθενται ερωτήματα για τη **συνεπακόλουθη κριτική** είναι **αυτός** που αφορά τη σχέση **του** ερευνητή με τα δεδομένα του. Αν επιλέξουν να αλλοιώσουν τα **στοιχεία** τους για οποιονδήποτε λόγο, η συμπεριφορά τους είναι **κατηγορηματικά λανθασμένη**: εδώ δεν υπάρχει θέση για ηθική σχετικότητα. Στο **σημείο** αυτό, μία σαφής διχοτόμηση είναι **ουσιαστική**: αν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως η σαφής ηθική συμπεριφορά, μία τέτοια κατάχρηση είναι σαφώς ανήθικη. Μπορεί να πάρει τη μορφή, πρώτον, της παραποίησης των δεδομένων, **ώστε** να υποστηριχτεί μία εκ των προτέρων κατασκευασμένη **υπόθεση**: δεύτερον, τη μορφή της επιτηδευμένης χρήσης των δεδομένων, συνήθως **στο** πεδίο της **στατιστικής**, για τον ίδιο **λόγο** (ή της ανάλογης χρήσης των τεχνικών που **χρησιμοποιούνται** - σκόπιμη χρησιμοποίηση καθοδηγητικών ερωτήσεων, για **παράδειγμα**): τρίτον, της **επιλεκτικής** χρησιμοποίησης των δεδομένων, δηλαδή της αγνόησης ή του **αποκλεισμού** των στοιχείων που δεν ταιριάζουν με την υπόθεση **κάποιου** και τέταρτον, της υπέρβασης των δεδομένων, με **άλλα** λόγια της **κατάληξης** σε συμπεράσματα που δε **δικαιολογούνται** από τα **στοιχεία** (ή της υπερβολικής ερμηνείας τους). Αλλά ακόμα και η κακή πρακτική, τόσο σοβαρή όσο σε αυτά τα παραδείγματα, δεν μπορεί να ελεγχθεί με εντολές: οι δεοντολογικές εντολές δύσκολα μπορούν να λειτουργήσουν σε αυτό το **πλαίσιο**, και ακόμα περισσότερο αυτές που επιβάλλονται άνωθεν. Η μόνη απάντηση (κατά την απουσία επαγγελματικής παρακολούθησης) είναι να έχει ο ερευνητής έναν ηθικό κώδικα ο οποίος "πηγάζει από τη λογική και εφαρμόζεται με έξυπνο τρόπο", για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του φιλοσόφου R.S. Peters, και να καθοδηγείται σταθερά **απ'** αυτόν. Η ηθική ικανότητα, όπως οι **άλλες** ικανότητες, μπορεί να είναι προϊόν μάθησης. Ένας τρόπος για να τη **αποκτήσει** κανείς είναι να διαθέτει εξεταστική **συλλογιστική** που θα επηρεάζει τον ατομικό κώδικα και την πρακτική του. Με λίγα λόγια, η δεοντολογική συμπεριφορά

ίσως μερικά από τα πράγματα που είπαμε **φαίνονται** άσχετα σε αναγνώστες που δε θα χρειαστεί να υποβάλουν τα υποκείμενα σε επώδυνα ηλεκτροσόκ, να δημιουργήσουν **επιθετικότητα**, να τους προκαλέσουν ενόχληση, να τους κάνουν να πουν **ψέματα** ή να φάνε ακρίδες, όπως λένε οι **Aronson** και **Carlsmith** (1969). **Παρ'** όλα αυτά, ελπίζουμε ότι οι προηγούμενες σελίδες δημιούργησαν στους αναγνώστες μία προδιάθεση που θα τους δώσει τη δυνατότητα να διεξαγάγουν τα δικά τους προγράμματα με **καλύτερη** συναίσθηση και κατανόηση των δεοντολογικών διλημμάτων και των ηθικών ζητημάτων που συνδέονται με την ερευνητική διαδικασία. Όσο **άπειροι** στα θέματα αυτά και αν είναι οι ερευνητές, θα φέρουν στον κόσμο της κοινωνικής έρευνας μία αίσθηση **ορθότητας**⁴¹, πάνω στην οποία **μπορούν** να οικοδομήσουν τις λογικές αρχές που **ταιριάζουν** στις δικές τους συνθήκες και που βασίζονται στις δικές τους προσωπικές, επαγγελματικές και κοινωνικές αξίες (υπογραμμίζουμε τη λέξη "λογικές", γιατί η λογική είναι κύριο συστατικό της **δεοντολογικής σκέψης**. Η τελευταία είναι συνδυασμός της λογικής και της αίσθησης του δικαίου, στην οποία πρέπει να πιστεύουν οι ερευνητές, εάν θέλουν να έχουν υψηλή ηθική ποιότητα στη δουλειά τους).

Παρ' όλο που κανένας κώδικας πρακτικής δεν μπορεί να προβλέψει ή να επιλύσει όλα τα προβλήματα, υπάρχουν έξι βασικά θετικά στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της δημιουργίας ενός προσωπικού **δεοντολογικού κώδικα**⁴². Πρώτον, αυτός καθιερώνει κάποιον ως μέλος της ευρύτερης

εξαριτάται από την παρουσία της ηθικής σκέψης, η οποία με τη σειρά της **βασίζεται** σε πρωταρχικά θεμελιωμένες αρχές. Οι αναγνώστες που επιθυμούν να δουν περαιτέρω το θέμα της κατάχρησης των στοιχείων θα μπορούσαν να διαβάσουν το **κομψό** και χιουμοριστικό δοκίμιο του Peter **Medawar** "Scientific fraud", στο **The Threat and the Glory: Reflections on Science and Scientists**, έκδοση από τον David Pike, Oxford University Press, Oxford, 1991· και επίσης, W. Broad and N. Wade, **Betrayers of Truth: Fraud and Deceit in the Halls of Science**, Century, New York, 1983.

41. Θα πρέπει να **δούμε** τον όρο "μία **αίσθηση** ορθότητας" ως περίπου **ισότιμο** με τη λέξη "συνείδηση", όπως χρησιμοποιείται στη θρησκευτική παράδοση, ή με τον όρο του Carl Rogers "**εσωτερικός** τόπος αξιολόγησης", όπως χρησιμοποιείται σε ένα **ανθρωπιστικό** πλαίσιο.
42. Οι αναγνώστες που ζητούν **καθοδήγηση** σε αυτό το θέμα παραπέμπονται στον Reynolds (1979), όπου ο συγγραφέας έχει συγκεντρώσει ένα σύνθετο κώδικα δεοντολογίας, που βασίζεται στα άρθρα που **παρουσιάζονται** σε είκοσι τέσσερις κώδικες σχετιζόμενους με τη **διεξαγωγή** της έρευνας στις κοινωνικές **επιστήμες** στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι εβδομήντα οκτώ αναφορές που απαριθμούνται από αυτόν καλύπτουν γενικά θέματα σχετιζόμενα με τον κώδικα δεοντολογίας: η απόφαση για **διεξαγωγή** της **έρευνας**· η πραγματική **διεξαγωγή** της **έρευνας**· η συνειδητή **συναίνεση**· η προστασία των

επιστημονικής κοινότητας με την οποία μοιράζεται τις ίδιες αξίες και ανησυχίες. Δεύτερον, ένας κώδικας δεοντολογικής πρακτικής ενημερώνει τους ερευνητές για τις υποχρεώσεις τους απέναντι **στα** υποκείμενα τους και για τις προβληματικές περιοχές **στις** οποίες υπάρχει γενική συναίνεση για το τι είναι αποδεκτό και τι όχι. **Υπ'** αυτή την έννοια έχει **αποσαφηνιστική αξία**. Τρίτον, όταν η επαγγελματική συμπεριφορά κάποιου καθοδηγείται από έναν κώδικα δεοντολογίας, τότε είναι δυνατό να υπάρξει προβληματισμός ότι μπορεί να υπάρχουν εναλλακτικοί τρόποι για να κάνει κανείς το ίδιο **πρόγραμμα**, τρόποι που είναι πιο ηθικοί ή λιγότερο αντιδεοντολογικοί σε περιπτώσεις που κάποιος βρίσκεται **αντιμέτωπος** με μία ηθική πρόκληση. Τέταρτον, ένας ισορροπημένος κώδικας μπορεί να είναι σημαντικός παράγοντας οργάνωσης της αντίληψης που έχουν οι ερευνητές **για** την υπό έρευνα **κατάσταση** και **κατ'** αυτό τον τρόπο να τους βοηθά να προβλέπουν και να προετοιμάζονται. Πέμπτον, ένας κώδικας πρακτικής επικυρωμένος από την προσωπική τους αίσθηση του δικαίου θα βοηθήσει τους ερευνητές να δημιουργήσουν μία **ενορατική ευαισθησία**, που θα τους είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την αντιμετώπιση του άγνωστου και του απρόσμενου, ειδικότερα εκεί όπου εφαρμόζονται οι **πιο ρευστές** μέθοδοι, όπως στην εθνογραφία και στη συμμετοχική παρατήρηση. Και έκτον, ένας κώδικας πρακτικής θα **επιφέρει** πειθαρχία στη συνειδητοποίηση των ερευνητών. **Πράγματι**, πρέπει να είναι **στόχος τους** να **επιτύχουν** ισορροπία μεταξύ της πειθαρχίας και της συνειδητοποίησης. Η πειθαρχία χωρίς συνειδητοποίηση μπορεί να οδηγήσει σε **μηχανιστική** συμπεριφορά. Η **συνειδητοποίηση** χωρίς πειθαρχία μπορεί να προκαλέσει λανθασμένες **αντιδράσεις**.

Τέλος, ζούμε **σ'** ένα **σχετικό** σύμπαν και έχει ειπωθεί **ότι** η **σχετικότητα** επιζητεί **προσαρμογή**: η προσαρμογή είναι τέχνη, και η τέχνη της ζωής έγκειται **στη** συνεχή **επαναπροσαρμογή** στο περιβάλλον μας⁴³. Υπάρχει καλύτερη δεοντολογική αρχή για την τέχνη του ηθικού ερευνητή;

δικαιωμάτων και του καλώς **έχειν** των συμμετεχόντων η **εξαπάτηση**: η **εμπιστευτικότητα** και η **ανωνυμία**: τα οφέλη για τους **συμμετέχοντες**: οι επιδράσεις σε σύνολα ή **κοινότητες**: **τέλος**, η ερμηνεία και η **έκθεση** των αποτελεσμάτων της έρευνας. Ο **σύνθετος** κώδικας **αναδημοσιεύεται** στον τόμο των **Frankfort-Nachmias** και **Nachmias** (1992). Όπως τονίσαμε σε αυτό το κείμενο, οι κώδικες πρακτικής δεν είναι **πανάκεια**: παρά την **υποστήριξη** μας, η **αποτελεσματικότητά** τους ποικίλλει ανάλογα **με** τη μέθοδο και το πλαίσιο. **Κάποιοι** ερευνητές, για **παράδειγμα**, **έχουν** αναφέρει **δυσκολίες** να **εργαστούν** με κώδικες πρακτικής όταν κάνουν έρευνα πεδίου. Για τις κατάλληλες αναφορές σε αυτές τις **περιπτώσεις**, βλ. R.G. Burgess, **"Grey areas: ethical dilemmas in educational ethnography"** στο Burgess, R.G. (ed.) **The Ethics of Educational Research** (Falmer Press, Lewes, 1989).

43. **Okakura, Kakuzo**, *The Book of Tea* (Kodansha International, Tokyo, 1991).